

Etnička distanca i socijalna (dez)integracija lokalnih zajednica¹

BORIS BANOVAČ

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

e-mail: bbanovac@pravri.hr

ŽELJKO BONETA

Visoka učiteljska škola, Rijeka

Rijeka

e-mail: zeljko@vusri.hr

UDK 316.334.52:316.347(497.5)
316.347(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. svibnja 2006.

Za razliku od većine dosadašnjih istraživanja etničke distance provedenih u Hrvatskoj, autori u radu polaze od opće pretpostavke o povezanosti obrazaca međuetničkih odnosa i lokalne razine društvenosti. Prvi dio rada predstavlja razradu teorijskog okvira istraživanja pri čemu je pozornost usmjerena na dva teorijska koncepta: koncept socijalne integracije i koncept identiteta. Probleme društvene integracije u Hrvatskoj treba smjestiti u kontekst kasne modernizacije čime rasprava biva uvučena u međuigru lokalnoga nacionalnog i nadnacionalnog.

U uvodnom dijelu razmatraju se problemi društvene integracije u perspektivi dviju suprotstavljenih, ali relevantnih teorijskih pristupa: Tourenove teorije socijalnih pokreta i neo-strukturalizma S. Eisenstadta. Svaki na svoj način, jedan i drugi pristup naglašavaju sve veći utjecaj društvenih elita u strukturiranju odnosa u društvima kasne modernizacije. Etnicitet je drugi koncept kojim se rad bavi. Pregled teorijskih pristupa pojmu etniciteta upućuje na višeznačnost pojma, ali i pojava etniciteta. Riječ je o višedimenzionalnoj pojavi koja istodobno ima predmoderne i moderne aspekte, može biti u funkciji dominacije, ali ima i emancipacijske potencijale, izraz je strukturalnih grupnih obilježja, ali djeluje kao izrazito dinamička kategorija. Etnicitet se pojavljuje u toliko različitih oblika da pojedini autori postavljaju pitanje je li uopće riječ o istoj pojavi. Upravo ta raznolikost etničkog glavni je interpretativni okvir unutar kojega autori rada objašnjavaju različitosti obrazaca etničke distance koji su utvrđeni u istraživanju.

Anketno istraživanje provedeno je u svibnju 2005.godine na području triju hrvatskih regija: Istre, Like i Gorskog kotara. Istraživanjem je potvrđena hipoteza o različitim obrascima etničke distance.

Dovodeći u vezu teorijski okvir naznačen u prvom dijelu rada s rezultatima empirijskog istraživanja, autori u zaključku upućuju na glavne društvene aktore koji usmjeravaju procese konstrukcije i rekonstrukcije lokalnih zajednica.

Ključne riječi: SOCIJALNA INTEGRACIJA, ETNICITET, ETNIČKA DISTANCA

UVOD

Proces socijalne integracije i institucionalizacije hrvatskog društva od samog je početka bio prožet dubokim proturječnostima, što osobito dolazi do izražaja početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. One u mnogo čemu određuju i aktualne razvojne procese. U tom pogledu treba osobito naznačiti slijedeće:

1. **Međunarodni kontekst raspada socijalističkog sustava koji je utjecao na dezintegraciju institucionalnog sustava bivše jugoslavenske države i društva.**

2. **Rat u Hrvatskoj i širem okruženju (BiH, Kosovo), čime je najprije odgođena, a potom usporena institucionalizacija hrvatskog društva u nacionalnim okvirima uz istodobne dezintegrativne procese, koji su očiti ponajprije u multietničkim zonama sukoba.**

3. **Ubrzanje integrativnih procesa na nadnacionalnoj, europskoj razini.**

Aktualni procesi "konstrukcije" hrvatskoga socijalnog prostora suočeni su s posljedicama dezintegrativnih procesa iz nedavne prošlosti uz istodobne težnje za uključivanje u nove modele

¹ Rad je napisan u sklopu rada na projektu "Modernizacija i kolektivna identifikacija u hrvatskoj periferiji", koji je realiziran na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci."

socijalne integracije koje neizbježno nameće društvo kasne modernizacije. Oni se, pak, ne mogu promatrati u izoliranosti od društvenog okruženja koje na određeni način predstavlja cilj razvojnih težnji. U pozadini spomenutih proturječnosti nalazi se problem koji rasprava o društvenom razvoju danas ne može ignorirati, a to je ponajprije pitanje utemeljenja zajednice u uvjetima kasne modernizacije. Rasprava o socijalnoj integraciji time biva uvučena u međuigru lokalnoga, nacionalnog i nadnacionalnog. Danas se postavlja pitanje o tome koja od navedenih dimenzija treba imati primat u konstrukciji zajedništva. Zbog toga se i može pretpostaviti da neposredni događaji s kojima su suočeni procesi socijalne integracije predstavljaju samo izvanjsku pojavu dubljih društvenih poremećaja čije podrijetlo i objašnjenje treba potražiti u širim procesima koji zahvaćaju suvremeno društvo. U tom pogledu treba uzeti u obzir pretpostavke na koje upućuju vrlo različite teorijske perspektive.

Pitanja društvenog razvoja i društvenih promjena sadržavaju još jednu bitnu proturječnost. Društveni razvoj još uvijek nije moguće zamišljati izvan veberovske perspektive racionalizacije. S druge strane, društvene promjene često se predstavljaju kao slijed kaotičnih događaja u kojima prevladavaju afektivni motivi aktera koji vode cijeli proces. Otud se kao bitno pitanje razvoja nameće pitanje “kako uvesti red u društvene promjene” (Touraine, 1992:57). Europska teorijska i politička tradicija od renesanse do pada Berlinskog zida obiluje odgovorima na spomenuta pitanja. U ranijim fazama modernizacije dominantna uloga u osiguranju reda i poretka pripala je nacionalnoj državi, koja je istodobno funkcionirala i kao glavno uporište modernoga kolektivnog identiteta. U uvjetima kasne modernizacije i “globalnog kapitalizma” nacionalne države gube integrativnu snagu i na djelu je sve radikalnije odvajanje države od društvenog života. Touraine upozorava kako se u različitim dijelovima svijeta taj rascjep odvija na različite načine. Na europskom kontinentu on se očituje u činjenici da kulture i gospodarski sustavi postaju u sve većoj mjeri transnacionalni i time izmiču kontroli nacionalnih država. U SAD-u se spomenuti proces odvija drukčije – u vidu širenja imperijalističkih pretenzija američke politike.

Već je Durkheim upozorio na opasnosti koje sa sobom donosi sve veća društvena diferencijacija. U suvremenim uvjetima procesi društvenih promjena radikalizirani su do krajnjih granica. Glavna posljedica aktualnog procesa diferencijacije je u tome što se moderna društva više ne mogu definirati na temelju strukturalnih obilježja (tradicionalnih vrijednosti, načela, i normi), nego isključivo na temelju promjena, nadmoći instrumentalne racionalnosti i uništenja svih apsolutnih načela. Društenost je svedena na niz stalnih promjena kojima upravljaju elite služeći se masovnom kulturom potrošnje. To je proces koji Touraine naziva “raspadom društva” i koji na različite načine zahvaća sve zemlje kasne modernizacije (Touraine, 1992:58). S tog stajališta povijest modernizacije se u krajnjoj liniji predstavlja kao “dekompozicija zajednice” u kojoj ključnu ulogu dobivaju individualizirani interesi glavnih socijalnih aktera, tj. elita. U takvoj situaciji nestaju i društveni pokreti (u smislu kolektivnog protesta protiv dominacije nad subjektivnošću), društvena je scena praktički ispražnjena od bilo kakvoga relevantnog otpora i ne predstavlja ozbiljnu opasnost za institucionalizirani poredak koji kontrolira elita. Problemi socijalne integracije reducirani su na pitanje održavanja vanjskih granica, a naglasak je na razradi “obrambenih strategija”, međunarodnim krizama i ratnim prijetnjama koje ugrožavaju nacionalne interese. Kako bi rekao Touraine: “država se više ne nalazi u središtu društva, nego na njegovim granicama” (Touraine, 1992:63).

U mobilizaciji masa za ostvarenje individualiziranih interesa elita učestalo je pozivanje na kolektivne identitete. Kao što zorno pokazuje Kalanj, u tom su pogledu na djelu brojne “zamke identiteta” kao što su, primjerice, etnički populizam ili religijski neokomunitarizam. Kalanj naglašava kako to nisu samo zamke identiteta, “nego i artifičijelni ili spontani odgovori na neuspjehe društvene integracije” (Kalanj, 2003:52). Takav “zov identiteta” u suprotnosti je sa zapadnoeuropskom demokratskom tradicijom borbe za jednakost, poštovanjem ljudskih prava i emancipacijom subjekta od dominacije sila socijalnog i političkog poretka. Pozivanje na populizam može, dakako, biti motivirano težnjom za ponovnim uspostavljanjem zajednice, ali u osnovi ima izrazito instrumentalističko značenje jer se djelovanje društvenih grupa i pojedinaca stavlja u funkciju

posve suprotnih ciljeva. Kao što iskustvo pokazuje na svakom koraku, kolektivno djelovanje na tim osnovama samo dodatno jača represivnost političkog poretka jer pruža alibi za obračun s političkim neistomišljenicima na različitim područjima društvenog života (jezik, kultura, znanost i obrazovanje). S druge strane, takvi su identiteti sporni jer zapravo ne pridonose afirmaciji individuuma kao subjekta, budući da onima koji su različiti osporavaju subjektivnost u smislu političke, kulturne i društvene afirmacije. U horizontu spomenute teorijske perspektive naglašava se kako problem socijalne integracije dobiva drugorazredno značenje, a umjesto toga u prvi plan dolazi pitanje neprestanih društvenih promjena u kojima su relativizirani svi stabilni elementi društvene strukture. Glavnu ulogu u osmišljavanju različitih strategija (razvoja, odbrane kolektivnih identiteta, sigurnosti, borbe protiv terorizma itd.) preuzimaju društvene elite koje vlastite interese nastoje legitimirati idejama o povratku primordijalnim “korijenima” i “izvornim” zajednicama.

U okviru neoevolucionističkog pristupa problemi socijalne integracije postavljaju se na bitno drukčiji način, ali su neke empirijske posljedice slične. Vodeći računa o ograničenostima evolucionističkog pristupa, u istraživanju problema društvenog razvoja trebalo bi uzeti u obzir sljedeće teorijske pretpostavke:

1. **Proces institucionalizacije društva ne zbiva se kao uspostavljanje “prirodnog” poretka ili zatvorenog sustava.** On se odvija kroz proces uspostavljanja socijalnih granica kako u odnosu spram društvene okoline, tako i u odnosima različitih društvenih grupa na određenom području.

2. **Riječ je o djelovanju različitih društvenih aktera kojim se kontinuirano konstruiraju i “re-konstruiraju” socijalne granice.** One su češće krhke i otvorene nego stabilne i zatvorene.

3. **Konstrukcija socijalnih granica posredovana je različitim čimbenicima i mehanizmima** poput: kulturne tradicije, političke ideologije, religije, uspostavljenih odnosa moći, dostignutog stupnja modernizacije i podjele rada itd.

4. **Spomenuti procesi izražavaju se kroz uobličavanje različitih kolektivnih identiteta.** Oni katkad mogu imati naglašena primordijalna obilježja i tradicionalni karakter (zavičajni, religijski, lokalni, ekskluzivni), moderni (nacionalni) ili postmoderni (regionalni, hibridni, inkluzivni, kozmopolitski).

5. **Konstrukcija socijalnog prostora nameće se kao složeni društveni proces određivanja socijalne udaljenosti i blizine na “unutarnjem” i “vanjskom” planu.** U istraživanju spomenutih procesa središnje mjesto zauzima pitanje mehanizama i obrazaca socijalne integracije (Eisenstadt, 1992:415).

Ključnu ulogu u procesu konstrukcije granica sustava imaju društvene elite, koje djeluju kao glavni društveni akteri. Prema Eisenstadu, najznačajniju ulogu imaju političke elite koje upravljaju regulacijom moći u društvu. Drugu kategoriju društvenih aktera predstavljaju kulturne elite čija je ključna uloga u konstrukciji značenja. Treću skupinu čine “artikulatori solidarnosti” čija je temeljna zadaća u jačanju povjerenja u zajednički život i učvršćivanje zajedničkih veza (Eisenstadt, 1992:413). U kontroli nad alokacijom najvažnijih društvenih resursa nijedna elita ne djeluje autonomno, nego se na razini konkretnog društva uspostavljaju različite koalicije elita. Temeljna obilježja društvenog sustava ovisit će prije svega o konkretnom savezu elitnih skupina u određenoj društvenoj sredini. Dominantna uloga različitih elita postaviti će naglasak na pojedine oblike kontrole nad resursima koji mogu biti pretežito politički, ekonomski, ideološki itd. Iako su, prema Eisenstadu, u konstrukciji društvenog sustava ključni odnosi moći, u tim procesima trebaju biti definirani i drugi elementi poput shvaćanja socijalne pravde, gospodarskog sustava, načela društvene stratifikacije, glavnih ciljeva i svrhe života u zajednici. Osim pluralizma društvenih aktera, procese socijalne integracije dodatno usložnjavaju političko-prostorne postavke kao što su međunarodni utjecaji i posebna obilježja konkretnog društva (velika i mala društva, ovisnost/neovisnost o socijalnoj okolini, unutarnja kulturna heterogenost i sl.).

Heterogenost društvenih aktera i različitost društvenih uvjeta glavni su uzroci nestabilnosti društvenih struktura, ali i izvori kontinuiranih društvenih sukoba. Unutarnja dinamika svakog društva uključuje i društvene grupe koje na različite načine doživljavaju institucionalna rješenja

na području politike, gospodarstva i kulture. Neke će od njih biti sklone većem konformiranju s normativnim sustavima koje uspostavljaju koalicije elita, dok ih druge mogu doživljavati samo kao “nužno zlo”, a u stvarnosti će nastojati afirmirati drukčiji način života, zastupati drukčije ideje i predstave društvenog razvoja zasnovane na drukčijim simboličkim premisama.

Bez obzira je li riječ o problemima afirmacije i osporavanja subjektivnosti, na čemu inzistira prvi od spomenutih pristupa, ili društvene institucionalizacije i fluidnosti granica društvenog sustava (drugi pristup), usmjeravanje procesa socijalne diferencijacije i društvene integracije u sve je većoj mjeri pod utjecajem djelovanja elita i njihovih koalicija na različitim razinama. S navedenim problemima se, posve izvjesno, suočava i hrvatsko društvo kad je riječ o procesima društvene integracije.

ETNICITET KAO ČIMBENIK SOCIJALNE (DEZ)INTEGRACIJE

Namjera ovog rada jest tematiziranje samo jednoga od bitnih aspekata socijalne integracije u hrvatskom društvu, a to su etnički odnosi. Kako je naglasak na empirijskom istraživanju, nećemo se detaljno baviti konceptualizacijom etniciteta niti kritičkom analizom različitih teorija o etnicitetu. Naša je zadaća prozaičnija. Želimo se jednostavno poslužiti dosadašnjim raspravama o etnicitetu kako bismo ocrtili okvir koji smatramo važnim kako za formuliranje hipoteza tako i za interpretaciju rezultata empirijskog istraživanja etničke distance na lokalnim, subnacionalnim razinama.

Nakon više od četrdeset godina pokušaja konceptualizacije, definiranja i istraživanja pojave etniciteta i etničkih identiteta, u društvenim znanostima još uvijek nema jedinstvenog stajališta o značenju tog pojma. Upravo suprotno, teorijska su se poimanja umnožila, što se moglo i očekivati, a nesuglasja koja su u početku imala karakter isključivosti prerasla su u složenija i nijansirana objašnjenja². Kao da su u pravu autori koji danas postavljaju pitanje radi li se uopće o jednoj te istoj pojavi, ili je riječ o primjeni pojma etnicitet na raznorodne društvene pojave (Poutignat i Streif-Fenart, 1997; Eriksen, 1993). Kao argument oni navode empirijski primjeri etničkih identiteta koji uključuju vrlo različite “markere” ili objektivna obilježja (poput jezika, religije, fenotipskih karakteristika itd.). U mnoštvu različitih primjera na koje se posve legitimno pozivaju različite teorije, izgleda da je gotovo jedina čvrsta točka razlikovanja etniciteta od srodnih pojmova (nacija, rasa) vezivanje te pojave uz uže, subsocijalne grupe. U jednom se razdoblju činilo kako je ipak postignut minimum suglasnosti u određenju etniciteta kao pojave koja izvire iz kulture određene grupe (Glazer i Moynihan, 1975:4; Riggs, 1991:288).

Danas su te definicije etniciteta podvrgnute oštrim kritikama jer iskustvo pokazuje kako su sve češći slučajevi politizacije etniciteta i simbioze etničkog i nacionalnog. Istraživanja procesa formiranja država i nacija, osobito u dijelu europske političke tradicije, upućuju na povijesnu utemeljenost teze o “etničkim izvorima nacije” (Smith, 1986:137). Connorova sintagma “etnonacionalizam” naglašava takve slučajeve dovodeći u pitanje difuzionističku tezu o predmodernosti etničkih identiteta (Connor, 1994:91). Prema njegovu mišljenju pojmovna zbrka na tom području ima uzroke u nepravilnom shvaćanju nacije i države na temelju čega se i nacionalizam shvaća kao odanost državi. Takvo poimanje nacionalizma primjerenije je devetnaestom stoljeću nego suvremenim situacijama. Zbog politizacije etniciteta sada dolazi do novih oblika povezanosti etničkog i nacionalnog koji uključuju snažni emocionalni naboj i omogućuju nove oblike političke mobilizacije (Connor, 1977:25). Posebne oblike politizacije etniciteta predstavljaju primjeri stvaranja država i nacija kroz procese “neokolonijskog nacionalizma” pri čemu konstrukcija nove nacije nerijetko ima za posljednicu pojačavanje etničkih partikularizama i sukoba u vidu “retribalizacije” (Afrika) ili okupljanja na religijskoj osnovi (Azijske zemlje). Etnička mobilizacija u vidu etno-regionalizma koja zahvaća niz zapadnoeuropskih država tijekom sedamdesetih godina 20.

² Dovoljno je zasad podsjetiti samo na dvije perspektive koje su desetljećima bile čvrsto ušančene u svojim gledištima: primordijalna i instrumentalistička objašnjenja etniciteta.

stoljeća također se ubraja u oblike postnacionalističke etničke mobilizacije i ne može se svesti na predmoderne oblike etniciteta. Politička institucionalizacija tih pokreta³ i usmjerenost na korištenje demokratskih mehanizama, jasno upućuje na njihov moderni karakter. Stvaranje država “odozgo”, kako je to bilo uobičajeno u europskoj političkoj tradiciji devetnaestog stoljeća, kao i procesi naknadne konstrukcije nacija mogu predstavljati temelje etnicizacije društva u uvjetima kasne modernizacije.

U horizontu klasične modernizacijske paradigme, koja svoj zenit dostiže u vidu funkcionalnog strukturalizma i difuzionističke teorije (Deutsch, 1966), kao glavni problem društvenog razvoja postavlja se pitanje integracije na nacionalnoj razini. Etničke su veze shvaćene kao primordijalne i tradicionalne pa kao takve predstavljaju prepreku modernizaciji društva i njegovoj integraciji. Na području istraživanja međuetničkih odnosa prevladava je koncept asimilacije, a mogući sukobi na etničkoj osnovi najčešće su objašnjavani kao posljedica funkcionalnih sukoba i proturječnosti (podjela rada, društvena stratifikacija, eksploatacija). Stvarni preokret u takvom shvaćanju etniciteta predstavljao je Barthov rad o etničkim granicama iz 1969. godine u kojem je etnicitet shvaćen kao oblik društvenog djelovanja koje akteri usmjeravaju na postizanje određenih ciljeva (Barth, 1969). Etnicitet time postaje identitet kojim je moguće upravljati i manipulirati, koji je moguće usmjeravati ovisno o cijelom nizu ekspresivnih ili instrumentalnih razloga. U horizontu takvog, dominantno antropološkog shvaćanja naglašava se njegova dinamička dimenzija. Eriksen u tom smislu navodi kako je etnicitet “u osnovi aspekt odnosa, a ne svojstvo grupe” (Eriksen 1993:12) jer se o etničkim granicama može govoriti samo u onim slučajevima kad postoji odnos među grupama. Time se ustvari relativizira značenje takozvanih “kulturnih markera” u određenju etničkih grupa, jer etničke razlike postaju stvar interpretacije društvenih aktera. Eriksen kao primjer navodi upravo jačanje socijalnih granica između Srba i Hrvata u procesu raspada jugoslavenske države⁴. Ako se na taj način postavi problem, jasno je da pojam etniciteta ne može biti jednoznačno definiran, nego ovisi o socijalnom kontekstu interakcije, organizacije etničkih grupa i odnosa, te individualnih predstava o drugima. Zato i kulturne različitosti mogu na vrlo različite načine utjecati na procese socijalne (de)integracije. One mogu biti interpretirane kao “društveno bogatstvo” koje učvršćuje zajednicu, ali mogu voditi i u sukobe iz kojih nema povratka.

Ako se nacionalizam uspoređuje s dva Janusova lica⁵, etnicitet bi bilo ispravnije usporediti s Hidrinim krakovima (Pieterse, 1997:366). Tom se usporedbom naglašava da je riječ o izrazito višedimenzionalnoj pojavi. Etnicitet može poprimiti različita značenja u političkim procesima i sukobima, može kao i nacionalizam postati sredstvom *ugnjetavanja* (dominacije) i emancipacije. Dominantni se etnicitet ne razlikuje bitno od nacionalizma. Uspostavljanje moći i vlasti na temelju kulturne ekskluzivnosti vodi k uspostavljanju etnokratskoga političkog poretka (Pieterse, 1997:373). Uostalom, nedavno dramatično iskustvo balkanskog prostora pokazalo je svu silinu političke mobilizacije na etničkim osnovama i njezinu nacionalističku transformaciju. Kao što je poznato iz spomenutih primjera “nacija bez države”, etnicitet može biti sredstvo političke mobilizacije periferije protiv centra (Melucci i Diani, 1992) i u tom smislu izražavati *emancipatorske* težnje u vidu različitih oblika etno-regionalizma (primjeri Škota, Velšana, Katalonaca itd.). Etnicizacija može u takvim situacijama značiti produbljivanje demokratizacije društva. U nekim situacijama jačanje etničkih identiteta predstavlja način da pojedine grupe upozore ostale članove društva i društvene institucije na vlastite potrebe i prava što je povezano s njihovim izlaskom iz socijalne izolacije u kojima su živjeli do danas (npr. Eskimi ili Laponci u Norveškoj).

³ Npr. Legistički pokret u Italiji, Provansa u Francuskoj, Škotska. Za većinu je tih pokreta bilo karakteristično stranačko organiziranje i djelovanje kroz demokratske institucije.

⁴ Moglo bi se na tom tragu dodati kako su kulturna obilježja u ranijim razdobljima interpretirana kao ono što povezuje (npr. u sklopu ideologije bratstva i jedinstva, da bi se kasnije inzistiralo na onom što u kulturnom smislu razdvaja).

⁵ U tom se smislu često navode dvije strane nacionalizma: emancipatorska i šovinistička.

Za razliku od takvog djelovanja etnicitet može funkcionirati kao mehanizam *kulturnog zatvaranja* (*enclosure ethnicity*). U tom obliku on ne mora biti politiziran, nego djeluje kao poseban oblik kulturnog identiteta. Takav oblik etniciteta okrenut je prema unutarnjim odnosima koji su u društvenim grupama i održavanju kulturne tradicije užih društvenih grupa, McKay ga naziva “etničkim tradicionalizmom” (Haralambos, 2002:233). U političkom smislu on može biti latentan, “uspavan”, sveden na oblik mogućnosti političke mobilizacije koja se ne mora nužno i dogoditi. Okrenut “prema vani” etnicitet se pojavljuje u svom *kompetitivnom* obliku, kao sredstvo kojim se različite grupe koriste kako bi izvršile alokaciju glavnih resursa u vlastitu korist. Etničke veze u pojedinim zajednicama mogu biti izvanredno *naglašene* i djelovati kao izvor vrlo snažnih osjećaja grupe pripadnosti (primordijalizam), dok u drugim slučajevima etnički identiteti mogu biti *slabog intenziteta* i podložni promjenama ovisno o promjeni društvene situacije (simbolički etnicitet) ili trenutačnih (ekonomskih, političkih) interesa. Konačno, neki oblici etniciteta mogu tijekom vremena ostati relativno nepromjenjivi, dok istodobno postoji mnoštvo primjera o prijelazu iz jednog oblika u drugi. Upravo zbog navedenih razloga u istraživanju međuetničkih odnosa treba voditi računa o strukturalnim karakteristikama etniciteta, ali naglasak treba biti na njegovoj dinamici.

Navedena višedimenzionalnost i raznolikost omogućila je različite teorijske perspektive u objašnjenju etniciteta i etničkih identiteta. Različitost pojavnih oblika čini mogućim da suprotstavljena stajališta poput primordijalizma i instrumentalizma perzistiraju kao legitimna objašnjenja. Ako se postavlja pitanje, kao što to čini Smith: “Zašto etničke grupe opstaju kroz povijest?” (Smith, 1992), tada odgovore treba tražiti u onim aspektima koji omogućavaju reprodukciju i kontinuitet etniciteta, a to su najčešće mitovi poput onog o “izabranom narodu”. Ta su pitanja usmjerena na ono što je stalno, nepromjenjivo i stvarno u etnicitetu, a blisko teorijsko stajalište takvih traganja je upravo primordijalizam. Ako se pak postavlja pitanje o etnicitetu kao čimbeniku društvenih promjena, onda naglasak mora biti na dinamičkim procesima *eticizacije*, na pitanjima o ulozi etničkog identiteta u procesima konstrukcije i rekonstrukcije društvenih zajednica, dakle o njegovoj instrumentalnoj uporabi.

Na empirijskoj razini, dinamika konstrukcije etničkih identiteta i granica društvenih grupa s tog se aspekta predstavljaju kao fluidni procesi koji mogu imati vrlo različite ishode, ovisno od konkretnim uvjetima u kojima se odvijaju. Upravo višedimenzionalnost etniciteta omogućuje njegovu uporabu za postignuće ideološki i politički vrlo različitih ciljeva. Taj je problem osobito zaoštren u tranzicijskim društvima poput Hrvatske, jer je vrijednosni *background* definiranja društvenih ciljeva doveden u pitanje na radikalnan način. Ratna situacija u Hrvatskoj otvorila je dodatni manevarski prostor za najrazličitije koalicije političkih elita – od lokalne do nacionalne razine. Proces politizacije etniciteta odvijali su se različito u centru i na periferiji. Pritom valja naglasiti da su politički centar i periferija nakon raspada bivše države trebali biti (re)konstruirani na novi način. Političke elite centra etničku homogenizaciju i etnički nacionalizam koristile su uglavnom kao obrambenu strategiju u ratnim sukobima, ali je ona istodobno bila u funkciji stabilizacije novouspostavljenih struktura moći u centru. U hrvatskoj periferiji instrumentalizacija etniciteta slijedi različite obrasce ovisno o konkretnim povijesnim pretpostavkama, stupnju dostignute ekonomske modernizacije u prethodnom sustavu, etničke strukture stanovništva i neposredne ratne ugroženosti. U pojedinim se slučajevima lokalne elite u potpunosti konformiraju s elitom centra koristeći procese etnicizacije kao kanal vlastite socijalne promocije i taktiku u zauzimanju povoljnijeg statusa na lokalnoj razini. U drugim slučajevima lokalne elite skupine ulaze u koalicije s elitom centra, ali nastoje održati kontrolu nad većinom lokalnih resursa (osobito gospodarskih – materijalnih), što dovodi do stalnih latentnih, a ponekad i otvorenih sukoba s centrom. U takvoj situaciji koalicija s centrom ima pretežno instrumentalni karakter. Na lokalnoj razini prevladava strategija etničkog zatvaranja (naglašavanje etničkih granica), a u odnosima spram centra se održava situacija latentnog sukoba. Lokalne strukture moći nisu pretjerano stabilne, budući da postoji stalna opasnost od smjene “nelojalnih” kadrova. Treći je obrazac uvjetovan kompetitivnim odnosom i otvorenim sukobom s centrom, pri čemu lokalna elita nastoji osmisliti alternativnu strategiju razvoja. U mobilizaciji socijalne potpore za vlastitu političku opciju lokalna elita može procese et-

nicizacije “skrenuti” na drukčiju putanju. U distanciranju od ideologije centra ona može inzistirati na obrascu socijalne otvorenosti i naglašavati opcionalni karakter identiteta, nastojati omekšati etničke granice ili ih čak negirati pokušajem konstrukcije kolektivnih identiteta na neetničkim osnovama (npr. regionalizam). Vjerojatnost takvog obrasca veća je ako na lokalnoj razini ne postoji kompeticija na etničkim osnovama i ako je stupanj dostignute modernizacije takav da omogućava profiliranje ekonomskih i materijalnih interesa. Četvrti obrazac bi se mogao nazvati obrascem “uspavanog etniciteta”. Riječ je o situaciji u kojoj ne postoji izražena kompeticija i sukobi među postojećim etničkim grupama,⁶ ali ne postoje niti vrednovani ekonomski i materijalni resursi. To su pasivne periferije u kojima nema kompeticije među etničkim grupama na lokalnoj razini, lokalna elita nije jasno izdiferencirana, a ni politički centar nije osobito zainteresiran za produblјivanje procesa etnicizacije i instrumentalizaciju objektivno postojećega etničkog pluralizma.

Polazeći od navedenih konceptualnih naznaka, postaje upitnim podatke o etničkoj distanci u Hrvatskoj analizirati na nacionalnoj razini, jer se strategije instrumentalizacije etniciteta odvijaju ponajprije na subnacionalnim razinama. Kako bi rekao Eriksen, razina svakodnevnog života je *locus* na kojem se etnicitet kreira i rekreira (Eriksen, 1993:1). Izračunavanje statističkih prosjeka na razini Hrvatske više zamagljuje odnose nego što ih objašnjava. Zbog višedimenzionalnosti samog koncepta etniciteta s jedne i povijesnih, demografskih, gospodarskih i kulturnih različitosti hrvatskog društva s druge strane, odnos etničke distance na procese socijalne (de)integracije potrebno je analizirati ponajprije na onoj razini na kojoj se odvija stvarni društveni život.

HIPOTEZE, METODE I UZORAK ISTRAŽIVANJA

Na temelju uvida u različite teorijske pristupe objašnjavanja etniciteta te njihove aplikacije na hrvatsku situaciju, formulirali smo nekoliko hipoteza koje su trebale usmjeravati istraživanje etničke distance na lokalnoj (regionalnoj) razini.

Opće hipoteze:

1. U istraživanju se krenulo od pretpostavke da treba očekivati bitne razlike u etničkoj distanci između pojedinih istraživanih područja, odnosno regija.

2. Razlike se ne mogu svest samo na kvantitativne relacije, nego se izražavaju kao razlike i strukturi etničke distance. To navodi na zaključak kako je riječ o različitim obrascima konstrukcije i rekonstrukcije etničkog u pojedinim lokalnim zajednicama. Na te procese bitno utječu elitne skupine koje usmjeravaju procese društvene (de)integracije na različitim razinama. Zbog različitosti i fluidnog karaktera etniciteta, u objašnjenjima se moraju koristiti različiti teorijski pristupi.

Posebne hipoteze:

3. Etnička distanca povezana je s “kulturnim markerima”, što može bitno ograničavati situacijske utjecaje. U područjima relativno niske distance, kao i u područjima visoke distance ona će biti više prisutna prema pripadnicima manjinskih grupa s naglašenim “markerima”, koji u određenom smislu “korigiraju” situacijske utjecaje.

4. Etnička distanca je povezana sa situacijama otvorenih sukoba na etničkim osnovama.

Drugim riječima, područja direktno zahvaćena ratom (Lika), biti će ujedno područja velike etničke distance. Između sukoba i etničke distance ne postoji kauzalna veza jer je distanca prema nekim etničkim skupinama ne mora uvijek biti “proporcionalna” njihovoj “upletenosti” u sukobe. Važan je utjecaj društvenih aktera koji mogu utjecati na promjene definicija “etničkih markera”, čime se može mijenjati i etnička distanca.

5. Na temelju dosadašnjih istraživanja u drugim sredinama i na drukčijim razinama društva realno je pretpostaviti povezanost etničke distance s varijablama “političke orijentacije” i “religioznost”.

⁶ Razlog tomu može biti „prostorna segregacija” u smislu ograničenih etničkih enklava manjinskih grupa.

Međuetničke odnose na istraživanim područjima ispitivali smo pomoću skale etničke distancije. Etnička distanca mjerena je modificiranom Bogardusovom skalom. Prema Bogardusu “socijalna distanca se odnosi na stupnjeve i razine razumijevanja i osjećanja kojim osobe doživljavaju druge ... ona je jednostavno sredstvo koje osigurava primjerenu interpretaciju različite razine razumijevanja i osjećaja koji postoje u društvenim situacijama” (Bogardus, 1925:299). Bogardusova skala mjeri “spremnost da se s pripadnicima različitih etničkih skupina stupi u prisne kontakte” (Marshall, 1998:611). Izvorna Bogardusova skala imala je sedam čestica koje su shvaćene kao kumulativne razine odnosa prisnosti. Oдавno se toj skali predbacuje da razmaci između modaliteta odgovora nisu identični, a postoji i mogućnost da ispitanik pristaje na “prisniji”, a ne pristane na manje prisan odnos. Unatoč opravdanim kritikama (Supek, 1981; Ethington, 1995) skala pokazuje odnose ispitanika spram konkretnih etničkih skupina.

U Hrvatskoj je mjerenje socijalne distance u posljednjih dvadesetak godina relativno učestalo. Polazno mjesto u današnjim analizama pripada istraživanju iz 1989. godine (Katunarić, 1990), koje je kao i istraživanje agencije GfK iz 2002. godine (Malenica, 2003) rađeno na nacionalnoj razini. Šiber u svom tekstu interpretira rezultate istraživanja urbane populacije četiri najveća hrvatska grada (Šiber, 1997). Dva su istraživanja bila usmjerena na mlađu populaciju. Previšić je ispitivao etničku distancu srednjoškolaca (Previšić, 1995), a Malešević i Uzelac na uzorku studenata zagrebačkog sveučilišta (Malešević i Uzelac, 1997). Malenica i Šiber dodiruju unutarhrvatske razlike u etničkoj distanci, ali regionalne specifičnosti ostaju izvan vidokruga njihova interesa.

Istraživanje etničke distance koje je prezentirano u ovom tekstu provedeno je u sklopu projekta “Modernizacija i kolektivna identifikacija u hrvatskoj periferiji”.⁷ U ukupnom uzorku (N=937) proporcionalno broju stanovnika zastupljeni su ispitanici triju regija: Istre, Like i Gorskog kotara. Jedan od kriterija stratifikacije uzorka po regijama bila je veličina naselja.⁸

Anketni upitnik u najvećem je dijelu odgovarao onom iz prethodnog istraživanja iz 2003. U upitniku su bile sadržane ukupno 133 varijable, grupirane u sljedeće baterije pitanja: najvažniji razvojni problemi sredine, ocjena funkcioniranja institucija, procjena odnosa periferija – centar, razine identifikacije (prostorna, nacionalna, politička, religijska), procjena međuetničkih odnosa i etnička distanca.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Etnička distanca mjerena je pomoću modificirane Bogardusove skale etničke distance. Ispitivan je odnos spram onih etničkih skupina za koje je pretpostavljeno da je u navedenim regijama moguća svakodnevna interakcija. To su: Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Romi, Slovenci, Srbi i Talijani.⁹ Skala je uključivala sedam stupnjeva društvene interakcije koje uključuje izvorna Bogardusova skala. Kategorije su donekle preformulirane kako bi bile prilagođene istraživanim

⁷ U sklopu projekta “Modernizacija i kolektivna identifikacija u hrvatskoj periferiji” provedena su dva anketna terenska istraživanja. Prikaz rezultata prvog anketiranja, provedenog krajem 2003. i početkom 2004. godine objavljen je u Reviji za sociologiju 3-4/2004. godine (Banovac, 2004; Banovac, Blažević, Boneta, 2004; Boneta, 2004). Drugo anketiranje, čiji su rezultati prezentirani u ovom tekstu provedeno je u svibnju 2005. godine.

⁸ Anketirano je 176 ispitanika iz dvanaest naselja u Gorskom kotaru (Čabar, Delnice, Vrbovsko, Crni Lug, Fužine, Lokve, Vrata, Ravna Gora, Moravice, Stara Sušica, Gerovo i Tršće). U Lici je anketirano 230 ispitanika iz devet naselja (Gospić, Otočac, Perušić, Lički Osik, Korenica, Brinje, Plitvička Jezera, Vrhovine i Lički Novi). U Istri je anketiran 531 ispitanik iz dvadeset i jednog naselja (Buje, Umag, Novigrad, Buzet, Pazin, Tinjan, Motovun, Labin, Kršan, Raša, Pula, Marčana, Barban, Vodnjan, Medulin, Poreč, Višnjan, Vrsar, Rovinj, Žminj i Čepić).

⁹ Potrebno je naglasiti da se 76,20% anketiranih izjasnilo kao Hrvati, 5,23% kao Srbi, 4,48% je regionalno izjašnjenih (Istrani/Istrijani), a sve su ostale nacionalne kategorije prisutne ispod 3%. Dakle, analizi koja slijedi ton daju Hrvati.

područjima, a ispitanici su trebali odgovoriti koji im je od odnosa s prosječnim pripadnikom skupine prihvatljiv. Imajući na umu specifičnosti situacije na ovim prostorima, Bogardusovoj ljestvici pridodali smo još jedan pokazatelj etničke otvorenosti/zatvorenosti, čiju smo diskriminativna svojstva testirali u ranijim istraživanjima. Riječ je o pitanju o (ne)prihvaćanju pripadnika navedenih grupa da budu na vodećim funkcijama u političkom i gospodarskom životu. Iako se tim pitanjem ne ispituje prihvaćanje socijalne interakcije s pripadnicima drugih grupa, smatrali smo da ono može biti dobar indikator etničke distance upravo zbog visokog stupnja politizacije etniciteta u Hrvatskoj. Čelne funkcije u politici i gospodarstvu imaju u takvim uvjetima strategijsko značenje u kontroli glavnih resursa u društvu. Napose ako ne postoji efikasan sustav racionalne kontrole nad čelnim funkcijama. Osnovna raspodjela odgovora na pitanja etničke distance na razini cijelog uzorka sadržana je u *tablici 1*.

Tablica 1. Prihvatljivost ODNOSA (u %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
ALBANCI	31,27	30,10	51,76	52,72	52,83	63,39	76,84	6,19
BOŠNJACI	35,86	39,38	63,82	65,10	62,54	71,72	78,98	2,13
CRNOGORCI	34,58	37,25	60,19	58,80	57,95	67,45	78,23	2,99
HRVATI	94,66	94,34	94,13	94,98	94,34	94,13	84,10	0,96
ROMI	30,52	27,96	47,07	47,60	49,95	60,94	75,67	5,87
SLOVENCII	40,23	46,10	67,88	64,99	65,31	72,36	83,78	3,09
SRBI	38,74	43,01	64,99	64,89	64,14	71,40	79,08	6,19
TALIJANI	47,17	56,24	75,24	74,17	71,4	78,66	93,28	1,28

1 = čelni ljudi u privredi i politici;

2 = bračni partner;

3 = bliski susjed;

4 = prijatelji;

5 = suradnici na poslu;

6 = poznanici;

7 = posjetitelji Hrvatske;

8 = da im se zabrani boravak u Hrvatskoj

Raspodjela odgovora upućuje na nekoliko općih tendencija. Prije svega, socijalni ostracizam (čestica br. 8) je relativno nizak. Unatoč tome, po nepoželjnosti se ističu tri grupe. To su Srbi, Albanci i Romi. Drugo obilježje koje upada u oči je nizak stupanj prihvaćanja pripadnika manjinskih grupa kao čelnika u politici i gospodarstvu. Iako je riječ o obliku djelovanja koji je po definiciji racionalan, očito je da taj aspekt mobilizira snažne emocije odbijanja. Distribucija odgovora slična je onoj koja izražava prihvaćanje bračnih veza. Kad je riječ o površnim interakcijama tipa suradnika i poznanika, stupanj prihvaćanja takvih odnosa je relativno visok. Osim Hrvata, osobito visok stupanj prihvaćanja interakcije zabilježen je prema Talijanima, ali oni nisu diskriminativna grupa i mogu u tom smislu donekle funkcionirati samo u okviru istarskog poduzorka. Ipak, ako je naša prva hipoteza ispravna, frekvencije odgovora na razini cijelog uzorka više zamagljuju problem nego što ga objašnjavaju, pogotovo zbog razlika u broju ispitanika po pojedinim regijama. Na toj razini obrada više nas je zanimalo pitanje o mogućim prediktorima etničke distance.

Prediktori etničke distance

U ispitivanju prediktora etničke distance korišteni su različiti statistički postupci. Da bismo izvršili redukciju velikog broja varijabli (64) koje smo koristili u ispitivanju etničke distance, poslužili smo se metodom faktorske analize, a potom su faktorski skorovi korišteni kao zavisne varijable u daljnjim analizama. Faktorska analiza glavnih komponenti trebala je također pružiti uvid u opću strukturu etničke distance na razini cijelog uzorka. Glavne prediktore nastojali smo izdvojiti

koristeći se statističkom metodom višestruke regresije (*forward stepwise* metoda). Nakon toga smo statističkom metodom analize varijance ispitivali razlike između pojedinih grupa s obzirom na kriterijske i prediktorske varijabli.

U faktorsku analizu glavnih komponenti uključene su čestice iz Bogardusove skale plus pitanje o (ne)prihvatljivosti predstavnika manjinskih grupa na političkim i gospodarskim funkcijama. Iz faktorske analize izuzete su čestice koje su se odnosile na etničku distancu prema Hrvatima. Zbog ranije spomenutoga nacionalnog sastava uzorka i visokog stupnja prihvatljivosti kontakata s Hrvatima (u većini slučajeva više od 95%), procijenili smo da je uključivanje spomenutih čestica suvišno, tako da smo interakcije s Hrvatima isključili iz analize. Faktorska analiza glavnih komponenti izdvojila je četiri relativno “čista” faktora koji objašnjavaju 64,92% ukupne varijance. Rezultati su prikazani u *tablici 2*.

Tablica 2. FAKTORSKA ANALIZA GLAVNIH KOMPONENTI (Varimax rotacija).

	FAKTOR 1	FAKTOR 2	FAKTOR 3	FAKTOR 4
ALBANCI SUSJEDI	0,6678			
ALBANCI PRIJATELJI	0,7035			
ALBANCI POZNANICI	0,7961			
ALBANCI SURADNICI	0,6662			
ALBANCI ČELNICI		0,8688		
ALBANCI BRAK		0,8164		
ALBANCI TURISTI				0,7992
ALBANCI ZABRANA			-0,7079	
BOŠNJACI SUSJEDI	0,7183			
BOŠNJACI PRIJATELJI	0,7077			
BOŠNJACI POZNANICI	0,7698			
BOŠNJACI SURADNICI	0,7089			
BOŠNJACI ČELNICI		0,8369		
BOŠNJACI BRAK		0,7431		
BOŠNJACI TURISTI				0,8050
BOŠNJACI ZABRANA			-0,5694	
CRNOGORCI SUSJEDI	0,7494			
CRNOGORCI PRIJATELJI	0,7781			
CRNOGORCI POZNANICI	0,8309			
CRNOGORCI SURADNICI	0,7235			
CRNOGORCI ČELNICI		0,8559		
CRNOGORCI BRAK		0,7787		
CRNOGORCI TURISTI				0,8265
CRNOGORCI ZABRANA			-0,7473	
ROMI SUSJEDI	0,5741			
ROMI PRIJATELJI	0,6555			
ROMI POZNANICI	0,7703			
ROMI SURADNICI	0,6295			

	FAKTOR 1	FAKTOR 2	FAKTOR 3	FAKTOR 4
ROMI ČELNICI		0,8628		
ROMI BRAK		0,8151		
ROMI TURISTI				0,7916
ROMI ZABRANA			-0,6803	
SLOVENCİ SUSJEDI	0,6241			
SLOVENCİ PRIJATELJI	0,6800			
SLOVENCİ POZNANICI	0,7440			
SLOVENCİ SURADNICI	0,5999			
SLOVENCİ ČELNICI		0,7951		
SLOVENCİ BRAK		0,6816		
SLOVENCİ TURISTI				0,7679
SLOVENCİ ZABRANA			-0,4094	
SRBI SUSJEDI	0,7060			
SRBI PRIJATELJI	0,7505			
SRBI POZNANICI	0,7914			
SRBI SURADNICI	0,7154			
SRBI ČELNICI		0,8028		
SRBI BRAK		0,6977		
SRBI TURISTI				0,7812
SRBI ZABRANA			-0,5595	
TALIJANI SUSJEDI	0,6554			
TALIJANI PRIJATELJI	0,6482			
TALIJANI POZNANICI	0,7017			
TALIJANI SURADNICI	0,6319			
TALIJANI ČELNICI		0,6664		
TALIJANI BRAK		0,5150		
TALIJANI TURISTI				0,5757
TALIJANI ZABRANA			-0,4972	
Postotak ukupne varijance	45,99%	9,02%	5,57%	4,34%

Faktorska analiza na razini cijelog uzorka pokazuje da se struktura etničke distance može u osnovi svesti na četiri faktora.

Prvi faktor objašnjava najveći dio ukupne varijance (45,99%) i uključuje sljedeće tipove ispitivanih odnosa: **susjedi, prijatelji, poznanici, suradnici**. Faktorska analiza upućuje na strukturu etničke distance koja je jednostavnija od pretpostavljene jer se osam pokazatelja etničke distance u osnovi svodi na četiri.

Drugi faktor uključuje dva tipa interakcije od kojih je jedan sadržanu Bogardusovoj ljestvici (**brak**), a drugi je uključen kao posebni indikator etničke distance (**čelnici u politici i gospodarstvu**). U ovom slučaju samo se potvrdila ranije spomenuta tendencija afektivnog pristupa u podjeli najvažnijih položaja i uloga u društvu, što može biti indikator niskog stupnja racionalizacije formalnih odnosa i struktura.

Treći faktor uključuje radikalni odnos prema pripadnicima drugih etničkih grupa, tj. **zabranu** boravka u Hrvatskoj. Korelacije imaju negativan predznak, budući da je to jedina čestica koja zapravo znači odbijanje kontakta, a ne njegovo prihvaćanje.

Četvrti faktor uključuje sporadični i privremeni oblik interakcije s pripadnicima manjinskih grupa u obliku **turističkih** posjeta Hrvatskoj.

Za potrebe daljnje analize prvi faktor mogli bismo nazvati **faktorom niskoga emocionalnog naboja (NEN)**, drugi faktor uključuje čestice **visokoga emocionalnog naboja (VEN)**, treći faktor predstavlja **socijalnu isključivost (SI)** dok četvrti faktor označava **marginalnu interakciju (MI)**. Korelacijska zasićenost faktora je općenito visoka. Značajnije razlike u tom smislu postoje tek kod faktora socijalne isključivosti, ali to treba pripisati prije svega vrlo malim frekvencijama opredjeljivanja ispitanika za takvo rješenje¹⁰. Pitanje je kolika je uopće “mjerna vrijednost” te čestice u našim uvjetima.¹¹ Osobitu pozornost u analizi zaslužuju ustvari dva faktora koji sami objašnjavaju 55% ukupne varijance i uključuju najčešće oblike interakcije na razini svakodnevnog života.

Zanimalo nas je mogu li se na razini cijelog uzorka utvrditi pojedini prediktori etničke distance. U tu svrhu korišten je postupak višestruke linearne regresije. Kao zavisnu varijablu koristili smo prvi faktor (NEN) iz faktorske analize glavnih komponenti, koji objašnjava 45,99% ukupne varijance. Kao prediktorske (nezavisne varijable) koristili smo niz varijabli za koje smo pretpostavljali da mogu predstavljati prediktore etničke distance (ukupno 17). Rezultate regresijske analize navodimo u *tablici 3*. U regresijskoj analizi poslužili smo se metodom *forward*, koja je izdvojila četiri prediktorske varijable čije su Beta vrijednosti veće od 0,10.

Tablica 3. PRVI FAKTOR – NISKI EMOCIONALNI NABOJ (NEN)

	Beta	Parcijalne korelacije	p
REGIJA	0,329	0,32	0,000
POLITIČKE ORIJENTACIJE ¹²	-0,105	-0,10	0,002
PRIPADNOST RELIGIJI	-0,105	-0,10	0,003
VEZANOST GRAD/OPĆINA ¹³	0,115	0,09	0,006

R = 0,443; R² = 0,196; korigirani R² = 0,189; F = 25,988 p < 0,01

Najviša vrijednost Beta pondera zabilježena je kod varijable “regija”. Preostale tri prediktorske varijable, iako statistički značajne, imaju granične vrijednosti, što se osobito odnosi na užu lokalnu vezanost. Imajući na umu strukturu pojedinih prediktorskih varijabli, moglo bi se zaključiti da će ispitanici koji se identificiraju s desnicom iskazivati veću etničku distancu nego “ljevičari” i pripadnici “političkog centra”. Prvi faktor etničke distance povezan je s važnošću religijske pripadnosti ispitanika (“Koliko Vam je važna pripadnost religiji?”). Općenito se može ustvrditi da veća povezanost s religijom znači i veću distancu (manju toleranciju). Iako statistički značajan, “najnestabilniji” prediktor je “vezanost za grad/općinu”. Razina parcijalne korelacije kod te varijable je manja od 0,1, što može značiti da je njegovo djelovanje na etničku distancu relativno slabo.

(Ne)prihvaćanje bračnih veza s pripadnicima manjinskih skupina i mogućnost zauzimanja čelnih pozicija u društvu su čestice drugog faktora koji objašnjava 9,02% ukupne varijance. Višestruka

¹⁰ Vidjeti *tablicu 1*. u ovom tekstu.

¹¹ Po našem sudu, ona je pogodnija za ispitivanje socijalne distance prema imigracijskim grupama.

¹² Ispitanici su se svrstavali na lijevo-desnom kontinuumu političke orijentacije sa sedam stupnjeva. Zbog statističke korektnosti i preglednosti tri kategorije lijevo i tri desno od centra svrstane su u ljevičan odnosno desničan.

¹³ Upitnik je uključivao skalu teritorijalne vezanosti (Koliko ste vezani za:) u kojoj su bile sljedeće čestice: selo/kvart; grad/općina; regija; Hrvatska; Europa; svijet.

regresija izdvojila je u ovom slučaju tri statistički značajne prediktorske varijable s beta ponderom većim od 0,1. To je ponovo varijabla “regija”, te varijable uže lokalne i regionalne vezanosti.¹⁴

Tablica 4. DRUGI FAKTOR – VISOKI EMOCIONALNI NABOJ (VEN)

	Beta	Parcijalne korelacije	p
PODRUČJE	0,188	0,177	0,000
UŽA LOKALNA VEZANOST (SELO/KVART)	-0,112	-0,085	0,013
PRIPADNOST REGIJI	0,119	0,113	0,001

R = 0,265 R² = 0,07 Korigirani R² = 0,063 F = 9,179 p < 0,01

Na temelju prikazanih rezultata moglo bi se zaključiti da će se etnička distanca, kao uostalom i kod NEN faktora, razlikovati od regije do regije. Nadalje, ispitanici koji pridaju veću važnost regionalnoj pripadnosti trebali bi pokazivati manju distancu (veću toleranciju) od onih ispitanika kojima je regionalna pripadnost manje važna. Kad je riječ o užoj lokalnoj vezanosti (vezanost za selo/kvart), smjer predikcije bi trebao biti obratan. Detaljnija analiza *tablice 4.* pokazuje da je prediktorska “snaga” dviju posljednjih varijabli dosta upitna jer je koeficijent regresijske korelacije (R) nizak. Analiza varijance također nije pokazala da postoje statistički relevantne razlike među grupama u odnosu na drugi faktor (VEN) i prediktorske varijable “uža lokalna vezanost” i “važnost regionalne pripadnosti”.

Navedenu sliku dopunjuje i analiza varijance za pojedine kriterijske i prediktorske varijable na razini cijelog uzorka. Od čestica koje sadržavaju prvi faktor u analizu varijance uključena je ona koja se odnosi na prihvatanje prijateljskih odnosa s pripadnicima manjinskih grupa. Kao prediktorske varijable uključene su političke orijentacije i religijska pripadnost.

Političke orijentacije i etnička distanca

Veza političkih preferencija/političke orijentacije i etničke distance/netolerancije utvrđena je i u drugim istraživanjima u Hrvatskoj (Šiber, 1997). Desna, konzervativna politička orijentacija uključuje vrijednosni tradicionalizam i naglašeni etnocentrizam, veću vezanost za primordijalnu grupu i distancu prema strancima. U našem slučaju dio folklorne desne političke opcije su neprikriiveni ksenofobični stavovi, koji su, dakako, postojali i prije rata,¹⁵ ali im je rat donio pravo javnosti, a budući da su ih javno zastupali i čelnici političke elite, oni postaju dijelom društvene normalnosti.

Tablica 5. POLITIČKE ORIJENTACIJE I PRIHVATLJIVOST PRIJATELJSTVA¹⁶

	ALBANCI		BOŠNJACI		ROMI		SRBI		N
	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	
LJEVICA	1,64	0,03	1,78	0,02	1,59	0,03	1,78	0,02	369
CENTAR	1,54	0,03	1,65	0,02	1,47	0,03	1,63	0,02	342
DESNICA	1,30	0,04	1,42	0,04	1,30	0,04	1,42	0,04	161

Wilks lambda = 0,909; F = 10,539; p < 0,01

¹⁴ “Regionalna pripadnost” ispitivana je pomoću čestice: “Koliko je Vama osobno važna pripadnost regiji u kojoj živite?”

¹⁵ Kao u hrvatsko-srpskom (ovisno o sredini u kojoj je pričan) nacionalističkom prijeratnom vicu kako je “nacionalizam mrziti Srbe/Hrvate više nego što je to normalno”.

¹⁶ Spremnost na određeni tip interakcije pripadnicima etničkih skupina bodovana je s dva, a nespremnost s jedan. Dakle, viša srednja vrijednost znači i veću prihvatljivost sklapanja prijateljstva, braka i zauzimanje čelnih pozicija u društvu.

Rezultati analize varijance upućuju na jasne razlike između triju skupina ideološke orijentacije. Lijevo svrstani ispitanici su najotvoreniji za sklapanje prijateljstava s pripadnicima drugih etničkih skupina. Takva spremnost nešto je manja u centru, a daleko je najmanja među desno svrstanim ispitanicima. Primjećujemo da se distanca prema Srbima i Bošnjacima ne razlikuje i da je značajno manja od one prema Albancima i Romima. Ipak treba upozoriti da je kontingencijska analiza pokazala da čak 41,46% “ljevičara” ne prihvaća Rome kao potencijalne prijatelje, a 36,31% ne prihvaća Albance.

Važnost religijske pripadnosti i etnička distanca

Istraživanja u svijetu i u nas ukazala su na vezu religioznosti i etničke distance i netolerancije, na taj način da veća religioznost znači i veću distancu prema drugim etničkim skupinama (Šiber, 1997; Norris i Inglehart, 2004; Sekulić, 2004).

U sklopu pitanja o važnosti kolektivnog identiteta bilo je ono o važnosti pripadanja religiji. Ispitanicima su ponuđena četiri odgovora, od uopće mi nije važno do izuzetno mi je važno. U analizu varijance uključena je kao kriterijska varijabla čestica prvog faktora “sklapanje prijateljstva”.

Tablica 6. VAŽNOST PRIPADANJA RELIGIJI I PRIHVATLJIVOST PRIJATELJSTVA

	ALBANSKI		BOŠNJACI		ROMI		SRBI		N
	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	Mean	St. Err.	
UOPĆE NIJE VAŽNO	1,66	0,03	1,76	0,03	1,63	0,03	1,78	0,03	243
UGLAVNOM NEVAŽNO	1,60	0,03	1,72	0,03	1,54	0,03	1,76	0,03	235
UGLAVNOM VAŽNO	1,43	0,03	1,59	0,03	1,38	0,03	1,58	0,03	238
IZUZETNO VAŽNO	1,41	0,03	1,52	0,03	1,34	0,03	1,46	0,03	212

Wilks lambda = 0,915, F = 6,915, p < 0,01

Analiza varijance pokazuje veću etničku distancu u obje kategorije koje izražavaju veću važnost pripadanja religiji. Iz toga se daje zaključiti da važnost pripadanja religiji uključuje i veće predrasude prema drugima, odnosno etničku netoleranciju. Iz gornje tablice je vidljivo da ispitanici kojima je religijska pripadnost manje važna pokazuju najmanju prosječnu distancu prema Srbima, a slijede Bošnjaci, zatim Albanci, dok najveću distancu pokazuju prema Romima. Zanimljivo je da ispitanici kojima je religijska pripadnost važna pokazuju manju distancu prema Bošnjacima nego prema Srbima, unatoč većoj religijskoj različitosti u odnosu na prvu etničku skupinu. Ta bi se situacija u svakom slučaju mogla dovesti u vezu s tezom o tek relativnom utjecaju kulturnih “markera” u konstrukciji identiteta (Eriksen, 1993). Je li riječ o tome da neki drugi kulturni “markeri” utječu na etničku distancu više od religioznosti, ili je na takve rezultate utjecala situacija neposrednog ratnog sukoba u Hrvatskoj, ostaje otvoreno pitanje. Neka objašnjenja u tom pogledu možda bi mogla dati detaljnija i sveobuhvatnija analiza religioznosti na istraživanim područjima.

Regresijskom metodom i metodom analize varijance nije se moglo utvrditi statistički značajnu povezanost s drugim obilježjima i varijablama koje su bile uključene u istraživanje.

Indikativno je da sociodemografske karakteristike ispitanika ne utječu na etničku distancu. Drugim riječima, ne postoji statistički značajna razlika u etničkoj distanci između pojedinih obrazovnih, dobnih i profesionalnih kategorija ispitanika. Osobito je intrigantno da analiza nije pokazala statističku značajnost veze razine obrazovanja ispitanika i etničke distance. “Liberalizirajući

efekt obrazovanja” manifestira se kao prihvaćanje društveno prihvaćenih demokratskih vrijednosti (tolerancija, multikulturalnost) koje poništavaju utjecaj partikularnih vrijednosti (netolerancija, etnička isključivost) usvojenih u učenikovu domu (Hello, Scheepers, Vermulst i Gerris, 2004). Budući da je etnička distanca podjednako prisutna u svim obrazovanim kategorijama, postavlja se pitanje što je s “liberalizirajućim efektom obrazovanja” u nas? Prva hipoteza bila bi da obrazovni sustav u kojem su ispitanici školovani nije prenosio vrijednosti tolerancije nego netolerancije. Tu hipotezu smatramo neutemeljenom, jer je većina ispitanika obrazovana u socijalističkom razdoblju kad su formalne obrazovne institucije sustavno prenosile ideologiju “bratstva i jedinstva”. Druga bi hipoteza bila da je neformalna obiteljska socijalizacija bila prožeta etničkim predrasudama i uspješno se odupirala socijalizaciji u institucijama. No, istraživanja socijalne distance u Hrvatskoj prije rata pokazuju kako je postojao relativno slabo izražen etnocentrizam (Katunarić, 1990:133) pa i tu tvrdnju treba odbaciti. Jedino moguće objašnjenje jest da su efekte ranije socijalizacije kasnije poništili situacijski čimbenici (rat i medijska stigmatizacija drugih). S druge strane, nepostojanje razlika u distanci između obrazovnih kategorija upućuje na društvenu normalnost, pa i poželjnost nepovjerenja i sumnjičavosti prema etnički različitim. Znači li to da su mnogi, bez obzira na spol, dob, profesiju i obrazovanje podlegli “zovu identiteta” koje su svojedobno lansirale etnokraski nastrojene elite?

Pripadnost regiji kao prediktor etničke distance

U istraživanju etničke distance krenuli smo od hipoteze o povezanosti etničke distance s odnosima na lokalnoj razini. Na opravdanost te hipoteze upućuju i upravo prikazane analize rezultata jer se kao najvažniji prediktor etničke distance pojavljuje upravo varijabla “regija”. Pritom smo sukladno kompetitivnoj tezi pretpostavili da veću distancu treba očekivati u etnički mješovitim područjima zbog složenije situacije u natjecanju za kontrolu nad najvažnijim resursima. Prema tome, veća etnička složenost lokalne zajednice trebala bi rezultirati i većom distancom. U tom se kontekstu može formulirati i kontra-hipoteza prema kojoj bi pretežito dihotomna etnička struktura bila pogodnije tlo za etničke sukobe nego situacija etničkog pluralizma. U dihotomnom modelu sukob interesa jasnije dolazi do izražaja, a to bi trebalo rezultirati povećanom etničkom distancom. Na razlike koje postoje u etničkoj strukturi triju istraživanih regija ukazuje etnička struktura uzorka prikazana u *tablici 7*. Valja naglasiti da je prisutnost pojedinih etničkih grupa u uzorku gotovo identična njihovoj zastupljenosti u pojedinim regijama.

Tablica 7. ETNIČKA STRUKTURA UZORKA

	Uzorak		Istra		Lika		Gorski kotar	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Hrvati	714	76,20	378	71,19	182	79,13	154	87,50
Srbi	49	5,23	16	3,01	17	7,39	16	9,09
Regionalno opredijeljeni	42	4,48	42	7,91	0	0,00	0	0,00
Bošnjaci	28	2,99	27	5,08	1	0,43	0	0,00
Talijani	26	2,77	24	4,52	2	0,87	0	0,00
Ostali	37	3,95	23	4,33	9	3,91	5	2,84
Bez odgovora	41	4,38	21	3,95	19	8,26	1	0,57
UKUPNO	937	100,00	531	100,00	230	100,00	176	100,00

Na jednoj su strani Gorski kotar i Lika, etnički homogene sredine s izrazitom etničkom većinom (Hrvati) i samo jednom značajno prisutnom manjinom (Srbi). U Lici je značajno pri-

sutna i skupina ispitanika koji nisu htjeli odgovoriti na ovo pitanje. Drukčija je situacija u Istri, gdje uočavamo veću etničku raznolikost, jer uz etničku većinu (Hrvate) postoji tri izdiferencirane etničke manjine (Bošnjaci, Talijani i Srbi), a značajan je i udio regionalno opredijeljenih (Istrijani/Istrani).

Razlike u etničkoj distanci po regijama jasno su vidljive već na temelju apsolutnih i relativnih frekvencija. One su za sve kategorije prikazane u *tablici 8*.

Tablica 8. PRIHVATLJIVOST ODNOSA (U %)

	REGIJA	1	2	3	4	5	6	7	8
ALBANCI	Istra	37,29	37,85	61,96	64,22	66,29	77,97	85,31	5,65
	GK	39,77	35,23	54,55	59,09	60,23	66,48	86,36	3,98
	Lika	10,87	8,26	26,09	21,30	16,09	27,39	50,00	10,87
BOŠNJACI	Istra	43,69	48,40	75,14	77,02	76,65	84,75	87,57	1,51
	GK	43,18	44,32	64,20	68,75	69,89	75,00	85,23	2,27
	Lika	12,17	14,78	37,39	34,78	24,35	39,13	54,35	5,22
CRNOGORCI	Istra	42,00	47,27	72,50	72,88	72,50	82,30	87,19	2,07
	GK	42,05	43,18	62,50	65,91	65,91	73,86	86,93	1,7
	Lika	11,74	9,57	30,00	20,87	18,26	28,26	50,87	7,83
HRVATI	Istra	96,80	95,86	97,18	96,61	96,61	96,80	92,84	0,99
	GK	96,59	98,30	96,59	97,16	95,45	97,73	97,16	1,14
	Lika	88,26	87,83	85,22	89,57	88,26	85,22	53,91	2,61
ROMI	Istra	36,35	34,27	53,86	57,52	62,15	73,26	83,80	5,84
	GK	39,20	34,09	52,84	55,11	58,52	67,61	84,66	5,68
	Lika	10,43	8,70	26,96	19,57	15,22	27,39	50,00	7,83
SLOVENCII	Istra	46,33	57,52	78,15	77,21	79,28	84,93	89,45	2,26
	GK	52,27	53,98	71,59	71,59	72,73	78,41	92,61	0,57
	Lika	16,96	14,35	41,30	31,74	27,39	38,70	63,91	8,7
SRBI	Istra	46,14	51,04	75,52	75,89	77,21	83,05	87,57	1,88
	GK	46,59	48,86	63,64	69,32	68,75	75,00	89,20	2,84
	Lika	15,65	20,00	41,74	36,09	30,43	41,74	51,74	20,43
TALIJANI	Istra	58,76	71,37	87,57	88,32	88,14	90,96	94,92	1,32
	GK	49,43	53,98	71,59	73,30	71,59	80,11	94,89	3,14
	Lika	18,70	23,04	49,57	42,17	32,61	49,13	88,26	3,31

1 = čelni ljudi u privredi i politici;

2 = bračni partner;

3 = bliski susjed;

4 = prijatelj;

5 = suradnici na poslu;

6 = poznanici;

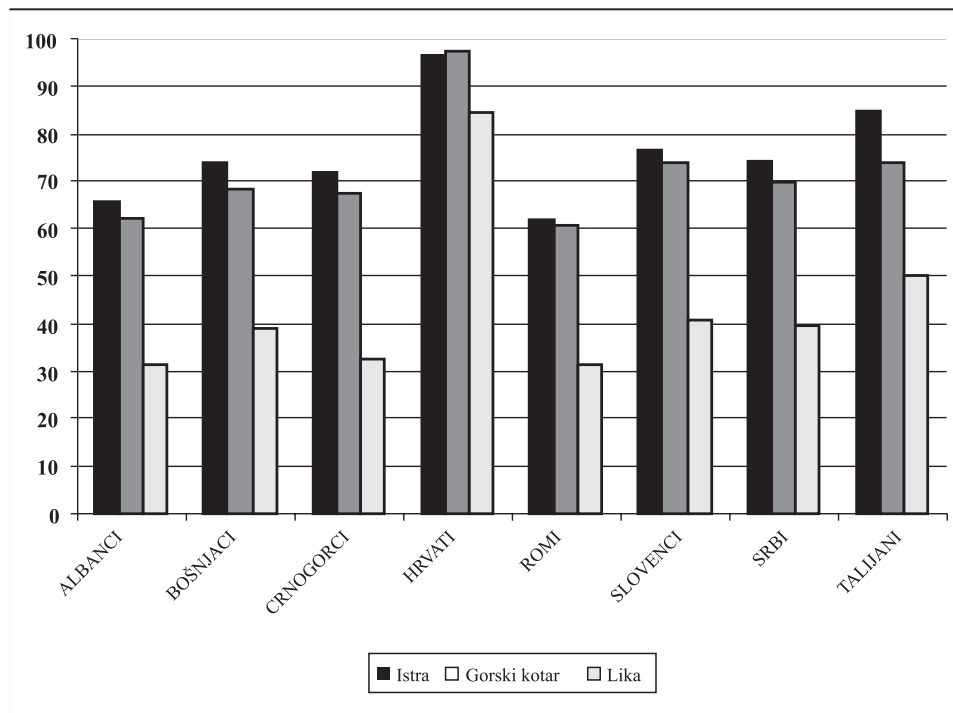
7 = posjetitelji Hrvatske;

8 = da im se zabrani boravak u Hrvatskoj

Analizirajući distribuciju odgovora u gornjoj tablici uočavamo da je najmanje prihvatljiva mogućnost u sve tri regije da pripadnici drugih etničkih skupina (nehrvati) budu čelni ljudi hrvatske politike. Neprihvatljivost vlasti “tuđina” koji je nova hrvatska politička elita sustavno koristila u konstrukciji osobne legitimacije, u ispitivanoj je populaciji većinski proširena. Iako postoje razlike među regijama, za većinu ispitanika pripadnici manjinskih grupa nisu poželjni na vodećim funkcijama u hrvatskoj politici i gospodarstvu. Talijani u Istri i Slovenci u Gorskom kotaru prihvatljiviji su od prosjeka za regrutaciju političkih i gospodarskih elita. Po neprihvatljivosti na drugom je mjestu sklapanje braka s pripadnicima manjina. Odstupanja su prisutna samo kod Roma i Albanaca jer je spram tih grupa veća distanca kad je riječ o bračnim vezama nego što je to u slučaju zauzimanja čelnih funkcija u društvu. Na “tvrdu” etničku distancu prisutnu u ličkom poduzorku pokazuje za druge sredine neuobičajeni ostracizam. 20,43 posto anketiranih Ličana zabranilo bi Srbima boravak u Hrvatskoj, a nešto manje od 11% misli da bi to trebalo učiniti i Albancima.

Zbog preglednosti glavnih obilježja etničke distance u istraživanim regijama, na *slici 1.* su prikazani prosječni postoci prihvatljivosti svake etničke skupine¹⁷ kao ilustracija prosječne distance prema toj skupini.

Slika 1. PROSJEČNA PRIHVATLJIVOST ODNOSA (u %)

¹⁷ Zbroj relativnih frekvencija podijeljen je s brojem tipova mogućih odnosa. Iako se tom postupku mogu uputiti ozbiljni metodološki prigovori, on prilično točno izražava glavna obilježja raspodjele i zato ga navodimo zbog ilustracije.

Ispitanici iz Istre su najotvoreniji za kontakte sa svim grupama, ali ta otvorenost značajno varira od najprihvatljivijih Talijana do najmanje prihvatljivih Roma. U Gorskom kotaru je prihvatljivost za nijansu manja od one u Istri, a razlike su očitije u odnosu prema Talijanima i Srbima. Distanca u Lici je najveća, pa je prosječna prihvatljivost nekih skupina (primjerice Crnogoraca) i dvostruko manja nego u druge dvije regije. Lika je najzatvorenija i po tome što u njoj nijedna etnička skupina osim Talijana (ne uzimajući u obzir Hrvate) nije u prosjeku natpolovično prihvaćena.

Izuzmu li se Hrvati, najmanja prosječna distanca i u Istri i u Lici je prema Talijanima, a u Gorskom kotaru ona je identična onoj prema Slovencima. Ni Gorani ni Ličani, za razliku od Istrana nisu u svakodnevnom kontaktu s Talijanima, pa je mala distanca vjerojatno posljedica činjenice da u posljednjih petnaestak godina u međuetničkim, ali i međudržavnim odnosima nije bilo ni stvarnih ni simboličkih konflikata, kakvih je bilo/ima primjerice sa Slovenijom. Očito da je i sjećanje na sukobe iz Drugoga svjetskog rata izbljedjelo i danas ne utječe bitno na formiranje stava spram Talijana (osobito u Gorskom kotaru). Prihvatljivost pripadnika bivših jugoslavenskih naroda: Bošnjaka, Crnogoraca, Slovenaca i Srba neznatno je veća u Istri nego u Gorskom kotaru, a gotovo dvostruko je manja prihvatljivost tih skupina u Lici. Zanimljivo je da su Srbi u Lici u prosjeku prihvatljivi u istoj mjeri kao i Bošnjaci i Slovenci, a više od Albanaca, Roma i Crnogoraca. U objašnjenju te činjenice trebalo bi uzeti u obzir više aspekata međuetničke interakcije. Prvo, srpska manjina je u Lici stoljećima predstavljala kulturnu (i političku) realnost i interakcija na razini svakodnevnog života bila je uobičajena i neizbježna u različitim dimenzijama (etnički mješoviti brakovi, suradnja na poslu, međususjedski odnosi itd.). Povremene međuetničke napetosti i konflikti bili su praćeni kulturnom blizinom i učestalijom interakcijom nego s drugim etničkim grupama. Drugo, u ličkom uzorku bio je najveći postotak ispitanika koji su odbili odgovoriti na pitanje o nacionalnoj pripadnosti (vidjeti *tablicu 7*). Na temelju njihovih odgovora na pitanja etničke distance daje se naslutiti da je riječ upravo o pripadnicima srpske manjine. Njihovi odgovori u svakom slučaju utječu na smanjenje distance prema Srbima. Treće, trebalo bi svakako uzeti u obzir i djelovanje "objektivnih" kulturnih markera kao što su jezik i religija, koji pojedine skupine udaljavaju od drugih.

U drugoj fazi obrade izvršena je i faktorska analiza glavnih komponenti u okviru svakog poduzorka zasebno (Gorski kotar, Lika, Istra). Slično kao i na razini cijelog uzorka, faktorskom analizom izdvojena su u svakoj regiji četiri faktora, koji objašnjavaju i sličan postotak ukupne varijance (63,68% – 65,68%). Usprkos tome, struktura faktora bitno je različita u odnosu na uzorak u cjelini. Rezultati faktorske analize po regijama navedeni su u *tablici 9*.

Tablica 9. FAKTORSKE ANALIZE GLAVNIH KOMPONENTI PO REGIJAMA (Varimax rotacija)

ODNOS	GORSKI KOTAR				LIKA				ISTRA			
	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4
SUSJEDI	0,6379				0,7670				0,6199			
PRIJATELJI	0,7490				0,6570				0,7025			
POZNANICI	0,8050				0,7396				0,7532			
SURADNICI	0,6963				0,7277				0,6596			
ČELNICI	0,7805				0,8867				0,8806			
BRAK	0,8484				0,8439				0,7850			
TURISTI	0,8715				0,8370				0,7896			
ZABRANA	-0,7798				0,6285				-0,7109			

ODNOS	GORSKI KOTAR				LIKA				ISTRA				
	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	
BOŠNJACI	SUSJEDI	0,6368				0,7275			0,6823				
	PRIJATELJI	0,7552				0,6124			0,6771				
	POZNANICI	0,7982				0,6423			0,7093				
	SURADNICI	0,6999			0,5348				0,7093				
	ČELNICI	0,7781				0,8412				0,8444			
	BRAK	0,8258			0,6225				0,7247				
	TURISTI	0,8347				0,8219				0,8261			
	ZABRANA				-0,6133					-0,6419			
CRNOGORCI	SUSJEDI	0,6644				0,7661			0,7192				
	PRIJATELJI	0,8104				0,7210			0,7479				
	POZNANICI	0,8631				0,7738			0,7630				
	SURADNICI	0,6995			0,6757	0,5034			0,7287				
	ČELNICI	0,7846				0,8605				0,8647			
	BRAK	0,8514			0,7870				0,7414				
	TURISTI	0,8917				0,8307				0,8497			
	ZABRANA				-0,5627				0,5151	-0,8622			
ROMI	SUSJEDI	0,5874				0,7394			0,5330				
	PRIJATELJI	0,7189				0,6681			0,6371				
	POZNANICI	0,8234				0,7600			0,7241				
	SURADNICI	0,6420			0,7561				0,6337				
	ČELNICI	0,7523				0,8900				0,8786			
	BRAK	0,7944			0,8255				0,8015				
	TURISTI	0,8343				0,8229				0,7722			
	ZABRANA				-0,7410					-0,7419			
SLOVENCII	SUSJEDI	0,5153				0,6708							
	PRIJATELJI	0,6883				0,6653			0,5390				
	POZNANICI	0,7349				0,7028			0,5864				
	SURADNICI	0,5200			0,5130				0,4995				
	ČELNICI	0,7085				0,7343				0,8228			
	BRAK	0,7716			0,6066				0,6611				
	TURISTI	0,7950				0,6993				0,8396			
	ZABRANA												
SRBI	SUSJEDI	0,5956				0,6927			0,7099				
	PRIJATELJI	0,7454				0,6941			0,7423				
	POZNANICI	0,8179				0,6967			0,7688				
	SURADNICI	0,6743				0,5818			0,7173				
	ČELNICI	0,7713				0,7054				0,8117			
	BRAK	0,8014			0,5108				0,6741				
	TURISTI	0,8173				0,8207				0,7778			
	ZABRANA				-0,6842				0,4081	-0,8071			

ODNOS	GORSKI KOTAR				LIKA				ISTRA				
	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	F1	F2	F3	F4	
TALIJANI	SUSJEDI	0,6002				0,6514				0,6061			
	PRIJATELJI	0,7158				0,5560				0,5750			
	POZNaNICI	0,7470				0,6298				0,5977			
	SURADNICI	0,7140								0,5474			
	ČELNICI	0,7258				0,6596				0,6386			
	BRAK	0,7378								0,5580			
	TURISTI	0,5478								0,6803			
	ZABRANA									-0,6981			
	Postotak ukupne varijance	45,62	9,08	6,36	4,62	46,01	10,26	5,78	5,13	42,24	9,82	6,43	5,19

Kako se može razabrati iz tablice, faktorska struktura etničke distance po regijama bitno se razlikuje od faktorske strukture na razini čitavog uzorka (vidjeti *tablicu 2*).

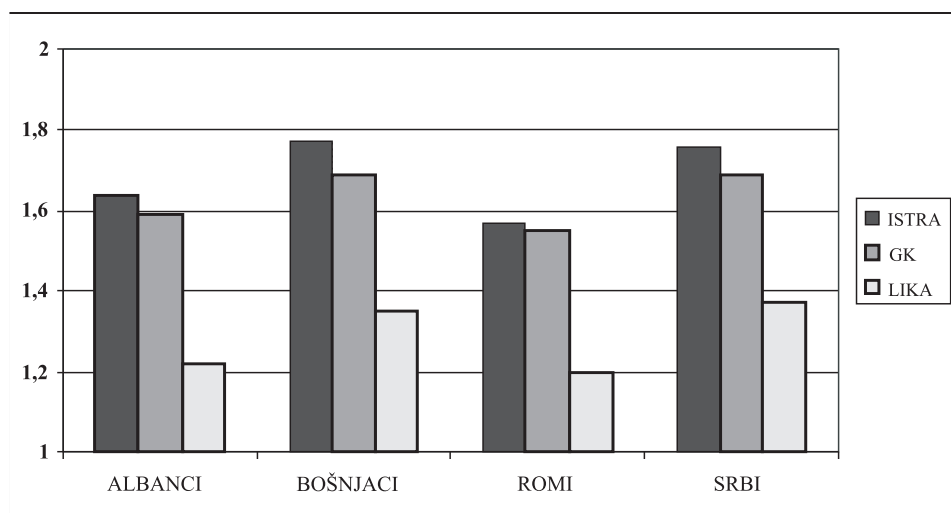
Istra. Istarski poduzorak pokazuje najmanje razlike u odnosu na cijeli uzorak i one su primjetne tek kod odnosa prema Talijanima. Naime, čestice koje na razini cijelog uzorka čine strukturu prvog faktora NEN, (odnosi tipa susjeda, prijatelja, poznanika i suradnika) uključene su u ovom slučaju u četvrti faktor, koji podrazumijeva najmanju etničku distancu svojstvenu prihvaćanju drugih kao turista (marginalna interakcija). Prvi faktor, koji inače objašnjava najveći postotak ukupne varijance, ostao je kod odnosa prema Talijanima u Istri potpuno "prazan". Još je jedna specifičnost u percepciji odnosa prema Talijanima u Istri. Čestica "brak" nije raspoređena ni u jedan od četiri faktora, što upućuje na pretpostavku o drukčijoj strukturi etničke distance prema Talijanima u Istri. Određena odstupanja zamjetna su i u odnosima spram Slovenaca u Istri.

Gorski kotar. Struktura faktora etničke distance u Gorskom kotaru gotovo je identična strukturi cijelog uzorka. Osnovna razlika je u tome što je došlo do promjene položaja pojedinih faktora u odnosu na postotak ukupne varijance koju ti faktori objašnjavaju. Tako prvi faktor u poduzorku Gorskog kotara nije faktor niskoga emocionalnog naboja (NEN), kao što je to slučaj na razini čitavog uzorka, nego je to faktor koji uključuje čestice "brak" i "čelnici" (VEN). Taj faktor objašnjava 45,62% ukupne varijance goranskog poduzorka. Čestice "niskoga emocionalnog naboja" uključuje drugi faktor s 9,08% ukupne varijance.

Lika. Lički poduzorak najviše odstupa od faktorske strukture uzorka istraživanja. Najznačajnija je razlika u strukturi prvog faktora (46,01% ukupne varijance) koji uključuje čestice velikoga emocionalnog naboja (brak, čelnici), ali i pojedine čestice koje su u Gorskom kotaru i Istri uključene u faktor niskoga emocionalnog naboja. Riječ je ponajprije o (ne)prihvaćanju pripadnika drugih grupa kao suradnika. Drugi faktor uključuje marginalnu interakciju (turisti) i objašnjava 10,26% ukupne varijance. Treći faktor uključuje preostale čestice slabijeg emocionalnog naboja, a četvrti faktor "zabranu" boravka u Hrvatskoj.

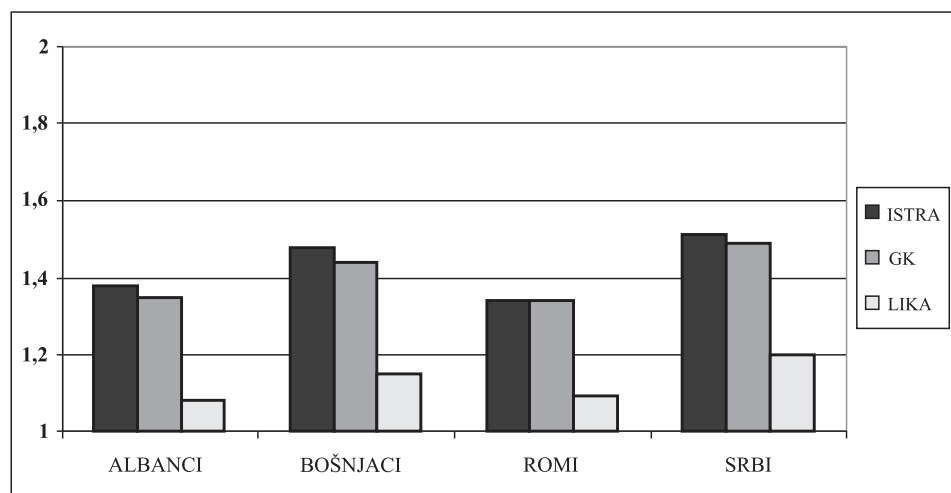
U završnoj fazi obrade izvršeno je testiranje hipoteze o razlikama među istraživanim regijama korištenjem metode analize varijance. Utjecaj regije kao prediktora etničke distance prikazan je kroz spremnost za sklapanje prijateljstva i bračnih veza s pripadnicima četiriju etničkih skupina, te kroz prihvaćanje njih na čelnim pozicijama u društvu. Albanci, Bošnjaci, Romi i Srbi su zanimljivi zbog kulturnih markera po kojima se razlikuju od dominantne skupine u uzorku – Hrvata. Nadalje, riječ je o skupinama čiji su pripadnici bili na različite načine uvučeni u ratna zbivanja u Hrvatskoj, a kreatori hrvatskoga javnog mnijenja predstavljali su ih u tim vremenima sukladno trenutačnim političkim interesima što je moglo utjecati na njihov status u lokalnim zajednicama.

Slika 2. PRIHVATLJIVOST SKLAPANJA PRIJATELJSTVA PO REGIJAMA

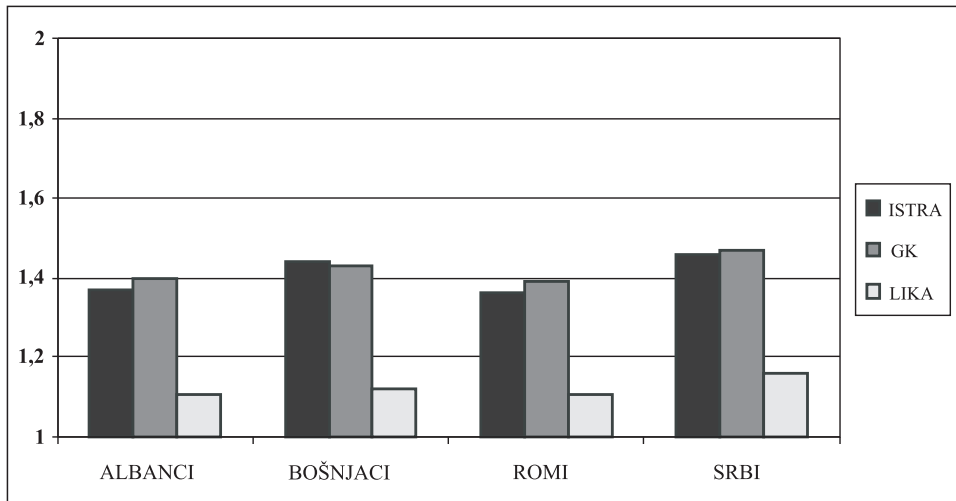
Wilks lambda=0,841, F=20,867, p<0,01

Slika 3. PRIHVATLJIVOST STUPANJA U BRAK PO REGIJAMA

Wilks lambda= 0,908, F=11,361, p<0,01

Slika 4. PRIHVATLJIVOST ČELNIKA PO REGIJAMA

Wilks lambda=0,854, F=9,473, p<0,00

Podaci u gornjim tablicama potvrđuju hipotezu o razlikama u etničkoj distanci između regija. Srednje ocjene prihvatljivosti se razlikuju po regijama. Na jednoj je strani Lika u kojoj je distanca spram svih najveća, a na drugoj su Gorski kotar i Istra s daleko manjom etničkom distancom.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje etničke distance u tri hrvatske regije potvrđuje opću pretpostavku o razlikama u djelovanju etniciteta na razini lokalnih zajednica. Uočene razlike imaju višedimenzionalni karakter i ne mogu se objasniti isključivo iz jedne teorijske perspektive.

Prije svega, razlike se ne mogu objasniti na temelju modernizacijskog pristupa prema kojem se etnička distanca može dovesti u vezu sa stupnjem gospodarskog razvoja. Ni objektivni kriteriji gospodarskog razvoja,¹⁸ ni subjektivne procjene ispitanika o razvojnim problemima (gospodarskih, kulturnih, socijalnih, političkih) na razini lokalnih granica nisu pokazali značajnu povezanost s pitanjima etničke distance. Da dostignuti stupanj modernizacije ne mora određujuće utjecati na međuetničke odnose najbolje pokazuju primjeri Like i Gorskog kotara. Unatoč niskom stupnju gospodarskog razvoja koji je karakterističan za obje regije, razlike u obrascima međuetničkih odnosa su drastične. Pokazatelji etničke distance u Gorskom kotaru su gotovo istovjetni onima u Istri, koja opet predstavlja suprotnost u pogledu dostignutog stupnja modernizacije.

S pozicije situacijske teorije regionalne razlike u etničkoj distanci čine se samorazumljivim samo na prvi pogled. Moglo se očekivati je da će etnička distanca biti veća u Lici koja je bila izravno zahvaćena ratom nego u Gorskom kotaru i Istri gdje nije bilo situacije otvorenog konflikta. Takvo objašnjenje ipak postaje upitnim kad se uzme u obzir da su Albanci i Romi i nadalje dvije najmanje prihvaćene etničke skupine i to u sve tri regije. Ni lojalnost Albanaca u vrijeme ratnog sukoba, nisu utjecali na veće prihvaćanje različitih oblika interakcije s ovom etničkom grupom. Etnička distanca ostala je slična onoj koja je postojala prema Albancima u bivšoj Jugoslaviji (Šiber,

¹⁸ O tome upućujemo na našu analizu objavljenu u Reviji za sociologiju Vol. 35, No. 3-4, str. 113-143.

1997:11). Izgleda da na (ne)prihvatljivost albanske manjine ipak snažnije utječu društveno vidljive kulturne razlike nego njezin angažman u vrijeme rata. Također, prema spomenutoj tezi, u Lici bi trebalo očekivati najveću distancu upravo prema pripadnicima srpske manjine što se ne pokazuje točnim. Čini se da teza o uzročno-posljedičnim odnosima konflikta i etničke distance nije tako stvarna kako to ponekad izgleda.

Čini se da teza o “kulturnim markerima” može biti korisna u objašnjenju etničke distance prema Albancima i Romima, ali je ona dosta problematična kad je riječ o Bošnjacima. Oni su bliski Hrvatima po jeziku i istodobno udaljeni po religiji. U uvjetima revitalizacije religioznosti i njezine etnicizacije bilo bi za očekivati veću distancu spram ove skupine. U ratnim vremenima Bošnjaci su prošli put od saveznika do neprijatelja i natrag, što nije moglo proći bez stigmatizacije. Usprkos tome etnička distanca prema Bošnjacima je znatno manja nego prema Albancima i Romima. To samo potvrđuje tezu o društvenoj konstrukciji socijalne vidljivosti pojedinih kulturnih obilježja. Na tom tragu moglo bi se pretpostaviti da je značaj religijskih razlika u stvarnosti manji nego što se prikazuje.

Teza kompetitivne teorije o povezanosti etničke distance i višetničke strukture također pruža tek ograničena objašnjenja navedenih raspodjela. Upitnom se pokazuje pretpostavka da etnička distanca zavisi od brojčanog udjela manjinske grupe u strukturi stanovništva. Pripadnici srpske manjine su u Gorskom kotaru trostruko brojniji nego u Istri¹⁹, pa ipak je etnička distanca prema toj skupini gotovo identična, osobito kad je riječ o ispitivanju interakcije “visokoga emocionalnog naboja” (“brak” i “čelnici”). Brojčana prisutnost Albanaca i posebno Roma nije niti približno proporcionalna etničkoj distanci prema njima.

Zajednički nazivnik u objašnjenju spomenutih situacija po našem se mišljenju ne može tražiti niti u jednoj od navedenih teorija etniciteta uzetih zasebno. Razlog tome je ponajprije u fluidnosti etničkih identiteta što nalazi izraz u mnoštvu različitih aspekata društvenog života. Marker etničkog identiteta, koji za nedovoljno upućene predstavljaju najstabilnije elemente etniciteta, podložni su odabiru (slično kao i kriteriji rasnih kategorizacija), a stabiliziraju se kroz društvene definicije. Temeljno je pitanje koji društveni akteri i s kojim interesima potiču i naglašavaju konkretna kulturna obilježja.²⁰ Kao što pokazuje Fenton, etnicitet funkcionira na više društvenih razina i to na različite načine (Fenton, 1999:13). Na *makro* razini etnicitet može postati dio trajnog obrasca vladavine i socijalne isključivosti (etnokracija). Na *mezo*-razini može djelovati u sklopu institucija koje imaju posrednu ulogu između pojedinca i države (npr. obrazovni sustav), dok na *mikro* razini etnicitet djeluje kao poseban aspekt života u zajednici (jezična komunikacija u obitelji, etnički mješoviti brakovi). Nijedna od navedenih teorija ne može pružiti univerzalni okvir za objašnjenje etniciteta upravo zato jer postoje različiti oblici i vrste etniciteta.

Raznolikost pojavnih oblika zahtjeva i raznolikost u pristupu. Tako se i sličnosti između obrazaca etničke distance u Istri i Gorskom kotaru ne mogu razumjeti i objasniti u horizontu modernizacijske teorije. Zato bi se u okviru konstruktivističke perspektive lako moglo pokazati kako su procesi rekonstrukcije zajedništva nakon raspada bivšeg sustava, iako vrlo različiti, doveli do održavanja obrazaca mirnih međuetničkih odnosa. Ono što je zajedničko Istri i Gorskom kotaru, jest izostanak nacionalne isključivosti, iako su putanje bile sasvim različite. U Istri je došlo do regionalne mobilizacije čime su postavljene prepreke pokušajima nacionalne mobilizacije iz

¹⁹ Prema popisu stanovništva iz 2001. godine Srba je u strukturi stanovništva Gorskog kotara bilo 9,87% Srba, a na području hrvatskog dijela Istre 3,20%.

²⁰ Dobar primjer za upravljanje “dinamikom etničkih markera” jest odnos srpske i hrvatske političke elita prema situaciji u BiH u vrijeme ratnih sukoba. U početku, dok se činilo da je moguće zadržati BiH u “osakaćenoj” Jugoslaviji, srpska politika i mediji su naglašavali zajedničko podrijetlo i kulturnu bliskost Srba i Bošnjaka. U hrvatskom političkom i medijskom prostoru oživjela je stara teza o Hrvatima islamske vjeroispovijedi u Bosni (“cvijeće hrvatstva”). Kako se sukob rasplamsavao, tako su se mijenjale i definicije kulturnih markera. Pomirljive poruke u medijima zamijenili su pogrdni nazivi “Turci” i “balije”, ovisno o tome s koje su strane dolazili.

centra. Regionalna politička, organizacijska i institucionalna struktura počela se razvijati paralelno s institucionalizacijom na nacionalnoj razini. Procese je usmjeravala novoformirana lokalna politička elita koja se uspjela relativno brzo i gospodarski organizirati, po sličnom obrascu kako je to funkcioniralo i u centru. Nedostatak radikalnijih oblika nacionalne mobilizacije u Istri može se objasniti potrebom novoformiranih elita da kroz ideološku različitost legitimiraju samostalnost u odnosu na centar. Promatrano s tog aspekta, etnička tolerancija, multikulturalnost i suživot (*convivenza*) bili su konstrukti pomoću kojih je lokalna elita legitimirala vlastitu poziciju u suprotnosti s vrijednosnim sustavom centra. U Gorskom kotaru situacija je bila bitno drukčija i puno jednostavnija.

Gorski kotar je praktički oduvijek funkcionirao kao “vanjska periferija” u odnosu na politički centar i pritisci na lokalnu zajednicu u smjeru mobilizacije nacionalne isključivosti nisu tako izraženi. Pokušaje izazivanja kriznih situacija uspijevalo se blokirati individualnim inicijativama i samoorganiziranjem na razini lokalnih zajednica.²¹ To osobito vrijedi za srpsku manjinu koja je još početkom devedesetih izrazila lojalnost hrvatskoj državi. Nije pretjerano tvrditi kako je izostanak etničke mobilizacije u Gorskom kotaru dobrim djelom bio uvjetovan činjenicom da je taj prostor desetljećima, ako ne i stoljećima funkcionirao kao prostor “ispražnjenih resursa” – socijalnih, gospodarskih i političkih u kojem se lokalne elite nisu uspijevale uobličiti na pravi način, a politički centri nisu imali osobit interes za intervencije.

Lička se situacija s tog aspekta pojavljuje u bitno drukčijem svjetlu. Kao što smo prethodno naznačili, na pitanje koliko su neposredna ratna zbivanja neposredno utjecala na povećavanje etničke distance, teško je odgovoriti budući da nemamo ranijih istraživanja s tog područja. Izvjesno je, međutim, da su procesi nacionalne integracije Like i procesi rekonstrukcije lokalne zajednice u Lici bili pod neposrednim utjecajem ratnih zbivanja. Zbog činjenice neposredne ratne opasnosti iluzorno bi bilo očekivati stvarnu političku pluralizaciju Like. Čak i da su zato postojale socijalne pretpostavke, po uzoru na one u Gorskom kotaru, višegodišnje bi ih ratne operacije zatomile. Uvid u izborni rezultati na lokalnoj razini tijekom devedesetih godina jasno upućuje na proces političke homogenizacije čemu je rat svakako dao ključni doprinos (Banovac, Blažević, Boneta, 2004:129). Jedna od najznačajnijih posljedica rata bila je potpuni raspad lokalnih zajednica pri čemu je udio srpskog stanovništva sveden na trećinu predratnog udjela u demografskoj strukturi Like. Lokalne elite mogle su se formirati isključivo u prostoru etničko-nacionalne mobilizacije koja je predstavljala prvu crtu obrane novostvorene države. Razumljivo je da se lojalnost lokalne elite morala dokazivati ne samo političkim konformiranjem nego i aktivnim sudjelovanjem u ratnim sukobima. Nedostatak materijalnih i drugih resursa s jedne, kao i beskompromisno konformiranje s novouspostavljenim političkim centrom s druge strane, uzrokovali su visok stupanj etničko-nacionalne homogenizacije. Na području međuetničkih odnosa to, dakako, znači afirmaciju primordijalnih identiteta koji su bitno ekskluzivistički.

Dakako, ta objašnjenja imaju i svoju povijesnu pozadinu, koju treba uzeti u obzir, ali ona ni u kojem slučaju nije presudna u objašnjenju aktualnih procesa. Kako inače objasniti činjenicu da su sukobi između Hrvata i Talijana, koji su u latentnom ili manifestnom obliku toliko dugo bili prisutni u Istri, ustupili mjesto toleranciji, multikulturalizmu i suživotu, i to upravo u povijesnom trenutku stvaranja hrvatske nacionalne države.

²¹ Na te su nas aspekte često upozoravali sugovornici u intervjuima koje smo s predstavnicima tzv. lokalnih elita proveli u ranijim fazama istraživanja.

LITERATURA

- Banovac, B.; Blažević, R.; Boneta, Ž (2004) **Modernizacija hrvatske periferije – primjeri Gorskog kotara, Istre i Like**, Revija za sociologiju, Vol 35, No. 3-4, 113-141.
- Barth, Frederick (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*, Boston: Little, Brown
- Bogardus, Emory S. (1925) **Measuring Social Distance**, Journal of Applied Sociology, 299-308. http://spartan.ac.brocku.ca/~lward/Bogardus/Bogardus_1925c.html
- Connor, Walker (1977) *Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective*, u M. J. Esman (ed) **Ethnic Conflict in the Western World**, Ithaca: Cornell U. P.
- Connor, Walker (1994) **Ethnonationalism. The Quest of Understanding**, Princeton: Princeton University Press.
- Deutsch, Karl W (1966) **Nationalism and Social Communication**, Cambridge: M.I.T. Press
- Eisenstadt, Samuel (1992) *A Reappraisal of Theories of Social Change and Modernization*, u H. Haferkamp, N. J. Smelser (ed.) *Social Change and Modernity* University of California Press
- Eriksen, Thomas H. (1993) **Ethnicity and Nationalism**, London – Boulder: Pluto Press
- Ethington, Philip J (1995) **The Intellectual Construction of "Social Distance": Toward a Recovery of Georg Simmel's Social Geometry**. <http://www.cybergeo.presse.fr/essoct/texte/socdis.htm>.
- Fenton, Steve (1999) **Ethnicity, Racism, Class and Culture**, London: Macmillan.
- Glazer, Nathan; Moynihan, Daniel, (1975) **Ethnicity: Theory and Experience**, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Haralambos, Michael; Martin Holborn (2002) **Sociologija. Teme i perspektive**, Zagreb: Golden marketing.
- Hello, Evelyn, Peer Scheepers, Ad Vermulst i Jan R. M. Gerris (2004) **Association between Educational Attainments and Ethnic Distance in Young Adults. Socialization by Schools or Parents?** *Acta Sociologica*, vol 47(3): 253-275.
- Kalanj, Rade (2003) **Zov identiteta**, Socijalna ekologija, Vol. 12, 1-2, 47-68
- Katunarić, Vjeran (1991) *Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj*, u Š. Bahtijarević, M. Lazić, (ur.) **Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj**, Institut za društvena istraživanja: Zagreb.
- Malenica, Zoran (2003) **Etničke i nacionalne predrasude u hrvatskom društvu danas** <http://www.stina.hr/download/broj17.doc>
- Malešević, Siniša i Gordana Uzelac (1997) **Ethnic distance, power and war: the case of Croatian students**, *Nations and Nationalism* 3(2) 291-298
- Marshall, Gordon (1998) *A Dictionary of Sociology*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Melucci, A.; Diani, M. (1983) **Nazioni senza stato. I movimenti etnico nazionali in Occidente**, Torino: Loescher.
- Norris, Pippa; Inglehart, Ronald (2004) *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Pieterse, Jan Nederveen (1997) **Deconstructing/reconstructing ethnicity**, *Nations and Nationalism*, 3 (3), 365-95.
- Poutignat, Philippe; Streif-Fenart, Jocelyne (1997) **Teorije etniciteta**, Beograd: XX vek.
- Previšić, Vlatko (1996) **Sociodemografske karakteristike srednjoškolaca i socijalna distanca prema nacionalnim i religijskim skupinama**, *Društvena istraživanja* god. 5(5-6) 859-874.
- Riggs, Fred W. (1991), **Ethnicity, Nationalism, Race, Minority: A Semantic/Onomastic Exercise (Part One)**, *International Sociology*, vol. 6, No. 3/1991.
- Sekulić, Duško, Željka Šporer, Randy Hodson, Garth Massey, i Josip Županov (2004) **Sukobi i tolerancija**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Smith, D. Anthony (1986) **The Ethnic Origins of Nations**, Oxford: Blackwell.
- Smith, D. Anthony, (1992) **Chosen peoples: why ethnic groups survive**, *Ethnic and Racial Studies* vol. 15, No. 3.
- Šiber, Ivan (1997) **War and the changes in social distance toward the ethnic minorities in Croatia**, *Politička misao* vol. 34(5): 3-26.
- Touraine, Alain (1992) *Two Interpretations of Contemporary Social Change*, u H. Haferkamp, N. J. Smelser (ed.) **Social Change and Modernity**, Berkeley, University of California Press.

ETHNIC DISTANCE AND SOCIAL (DIS)INTEGRATION OF LOCAL COMMUNITIES

BORIS BANOVAČ

Faculty of Law, University of Rijeka

ŽELJKO BONETA

High School of Education, Rijeka

Unlike most of the present researches of ethnic distance in Croatia, authors' starting point is a general assumption on existing connection between models of interethnic relations and local level of sociality. The first part of this paper represents theoretical framework analysis that focuses on two theoretical concepts: concept of social integration and concept of identity. Problems of social integration in Croatia need to be viewed in the context of late modernization that raises issues of interplay between local, national and supranational. Introductory part, thus, discusses problems of social integration in perspective of two contrary but equally relevant theoretical approaches: Touren's theory of social movement and S. Eisenstadt's neo-structuralism. Both approaches emphasize in their own way the growing influence of social elites on relation structuring in societies of late modernization. The second concept analyzed in the paper is ethnicity. Overview of theoretical approaches to defining ethnicity demonstrates its multidimensional nature, both in theory and appearance. Ethnicity has, at the same time, pre-modern and modern aspects; it can contribute to domination but it also has emancipational potentials; it is an expression of structural group characteristics, however, it operates as extremely dynamic category. Ethnicity appears in enormous number of different shapes which leads several authors to doubting identity of this phenomenon. Exactly this diversity of ethnicity represents the main framework of interpretation used by the authors in explanation of different models of ethnic distance established in the present research. Questionnaires have been used in research, in May 2005, on the territory of three Croatian regions: Istria, Lika and Gorski kotar. Research has sustained the hypothesis on models of ethnic distance. Connecting theoretical framework established in the first part of the paper with results of empirical research, the authors in conclusion point out to the main social actors that direct processes of construction and reconstruction in local communities.

Key words: SOCIAL INTEGRATION, ETHNICITY, ETHNIC DISTANCE, REGIONS, ELITES.